

ДОКЛАД

за изпълнението на Териториална програма по реда на чл. 57, ал. 1 от Закона за културно наследство (ЗКН), утвърдена от Министъра на културата – издирване, изучаване и отразяване на актуално състояние на недвижимите културни ценности на територията на село Скорците, община Трявна, област Габрово (октомври – декември 2022 г.)

с. Скорците с м. Кръстинец

**НКЦ – 56 бр.
население – 1 жител**

РЕЗЮМЕ

Специфични ценностни характеристики на недвижимото културно наследство на територията на с. Скорците и м. Кръстинеците

Автентичност

Поради почти пълното обезлюдяване в последните 50 години, неприложена първа регулация и минимално ново строителство селото е запазило своя възрожденски характер. Макар и занемарено, обрасло отчасти с непроницаема за окото растителност, то притежава висока материална и образна автентичност както по отношение на отделните архитектурни обекти, така и по отношение на улично-кварталната и имотната структура, организацията и оформянето на дворовете, единния мащаб. Съхранени са непосредствената среда с антропологично овладяване, комуникационните, пространствените и смисловите връзки с околните селища и територии, но и естествената природна среда.

Висок потенциал за валоризация

Висока степен на материална и образна автентичност на съхранените обекти на НКН (макар и малко на брой), което обеднява с. Скорците със съседни туристически селища като Боженци и Трявна. Съхранени са цялостни дворищни комплекси. Архитектурните обекти са изградени с качествени материали и с високо качество на изпълнение, поради което е възможно съхраняването на сгради, огради, калдъръми чрез извършване на консервационно-реставрационни дейности, без преизграждане или с частично такова. Съхранена е цялостна селищна структура, която е компактна, лесно достъпна, сред живописна природа, обвързана с туристически и културно-туристически маршрути – Боженци, Трявна.

Състояние на недвижимите културни ценности

Физическо състояние на НКЦ – общо незадоволително състояние

От 56 НКЦ:

- 20 НКЦ или 35% не съществуват;
- 14 НКЦ или 25% са в аварийно състояние;
- 11 НКЦ или 20% са в лошо състояние, включително храмът на селото „Свети Димитър“ с категория „национално значение“;
- 11 НКЦ или 20% са в добро състояние.
- Имотите на НКЦ са в общо незадоволително състояние – разрушения по сгради на допълващото застрояване, по оградни зидове и порти, по подпорни зидове и настилки, гъста саморасла растителност, замърсяване със строителни и битови отпадъци. От сградите, които съставляват дворишните комплекси на НКЦ, не съществуват 31 бр. в 21 имоти.

Автентичност на НКЦ – висока обща образна и материална автентичност

- Налични са единични НКЦ в добро състояние с изцяло съхранена автентичност или с минимална (напълно обратима) загуба на автентичност;
- Голяма част от НКЦ са в лошо или аварийно състояние, но са с висока степен на автентичност по отношение на съхранените части;
- Налични са голям брой НКЦ в добро състояние, но с различна степен на загуба на автентичност (частично обратима или необратима);
- Налични са малък брой НКЦ в добро състояние с напълно загубена автентичност;
- Имотите на НКЦ и елементите на дворишните комплекси са с различна степен на загуба на автентичност – обратима или необратима.

Състояние на обектите без статут на НКЦ

Сгради със значение за съхраняване на устройствените, композиционни и архитектурни характеристики на селището:

- Съществуват 21 бр. от сградите на автентичното застрояване, като от тях в добро или задоволително състояние са 13 бр.; в лошо или аварийно състояние са 8 бр.;
- Не съществуват 46 бр. от сградите на автентичното застрояване;
- Налични са сгради с признаци на единични НКЦ в различно състояние и с различна степен на автентичност;
- Сградите на новото строителство са 6 бр., намират се в добро състояние и съхраняват мащаба на селището, частично съхраняват и традиционните архитектурни и обемно-пространствени характеристики и материали.

Дворишни комплекси

- Голямата част са в незадоволително състояние – разрушения по сгради, по оградни зидове и порти, по подпорни зидове и настилки, гъста саморасла растителност, замърсяване със строителни и битови отпадъци;
- В добро или задоволително състояние са 12 бр.

Улици, пътища, площад

- В задоволително състояние са калдъръмените настилки на улиците, има отделни участъци с пропадания, затлачване с пръст и тревна покривка;
- В незадоволително състояние са улиците без настилка – саморасла растителност, на места гъста и непроходима, възпрепятстваща достъпа до някои имоти;
- В добро състояние е асфалтираната главна улица;
- В лошо състояние е площадното пространство пред църквата – саморасла растителност, пропадания в настилка, отпадъци;
- В добро състояние е асфалтираният междуселски път от Трявна и отклонението за село Скорците с махала Кръстинеците.

Обща съхраненост на сградния фонд – сгради със и без статут на НКЦ.

- към 1932 г. – 80 застроени имоти с около 180 сгради – жилищни и стопански;
- към 1976 г. – 72 застроени имоти с около 150 сгради, от които около 130 със съхранена автентичност;
- към 2022 г. – 46 застроени имоти с около 90 сгради, от които около 60 със съхранена автентичност.

Идентифицирани обекти, притежаващи признаци на ЕНКЦ, предложени за деклариране

Идентифицирани са 6 обекти в задоволително състояние и с висока материална и образна автентичност:

- три сгради – една жилищна и два плевника;
- три чешми – в началото на м. Кръстинеците, в дерето на СЗ от селото и на ЮЗ от селото по пътя за краварника.

Значение на териториалната програма за опазването и развитието на недвижимото културно наследство на територията на с. Скорците и м. Кръстинеците

- Ще предостави достатъчно информация и документация за приключване на процедурата по ЗКН за декларираните НКЦ – процедурата не е завършена за 55 от 56-те НКЦ на територията на селото;

- Ще предостави достатъчно информация и документация за идентифициране на обекти с признаци на НКЦ, които не са декларирани до момента;

- Ще предостави достатъчно информация и документация за идентифициране на групови обекти с признаци на групови недвижими културни ценности, каквито не са декларирани до момента, въпреки че през 1978 г. селището е проучвано с цел обявяване за резерват;

- Селото е в голяма близост с гр. Трявна – важен туристически център, и е въпрос на време то да бъде преоткрито за заселване, за развитие на селски туризъм и съответно за ново строителство. Необходимо е тези процеси да бъдат изпреварени и контролирани чрез изготвяне на режими за опазване на единичните НКЦ, както и на територията на селото като цяло чрез определяне на групова НКЦ. Режимите за опазване ще създадат регламент и яснота при всяка нова намеса по НКЦ, което ще бъде в улеснение и на Община Трявна. От друга страна ясният статут по ЗКН и наличието на режими за опазване ще бъдат предпоставка за провеждане на необходимите дейности по планиране на селищната територия, създаване на ПУП и изграждане на необходимите за съвременно обитаване инженерни мрежи и съоръжения.

ОСНОВНА ИНФОРМАЦИЯ

Обект на програмата: Село Скорците, заедно с махала Кръстинеците.

НКЦ – 56 бр.

Население – 1 (един) жител.

Статут по ЗКН

Към момента в с. Скорците статут на недвижими културни ценности притежават **56 единични обекти:**

- **55 декларирани** единични архитектурно-строителни недвижими културни ценности без предварителна категория;

- **1 с предоставен статут** на единична архитектурно-строителна и художествена недвижима културна ценност с категория „национално значение“.

Статутът е придобит през годините, както следва:

- Със **списък от 03.11.1973 г.** на НИПК е декларирана „Църква „Свети Димитър““ като художествен паметник на културата.

- С **Писмо № 6614/28.11.1975 г.** на НИПК църквата е класифицирана във II група.

- С **декларационно писмо № 1729/17.05.1976 г.** на НИПК са декларирани 54 архитектурни паметници на културата, без категории.

- С **декларационно писмо № 668/10.06.1997 г.** е деклариран допълнително един архитектурен паметник на културата.

- Със **Заповед № РД9Р-74/05.10.2018 г.** на МК (ДВ бр.105/2018 г.) на „Църква „Свети Димитър““ е предоставен статут на архитектурно-строителна и художествена недвижима културна ценност с категория „национално значение“. Със същата заповед за НКЦ е определен режим за опазване по реда на ЗКН.

Забележка: В АИС АКБ и НДА на НИНКН няма данни за наличие на археологически недвижими културни ценности.

Режими за опазване по ЗКН

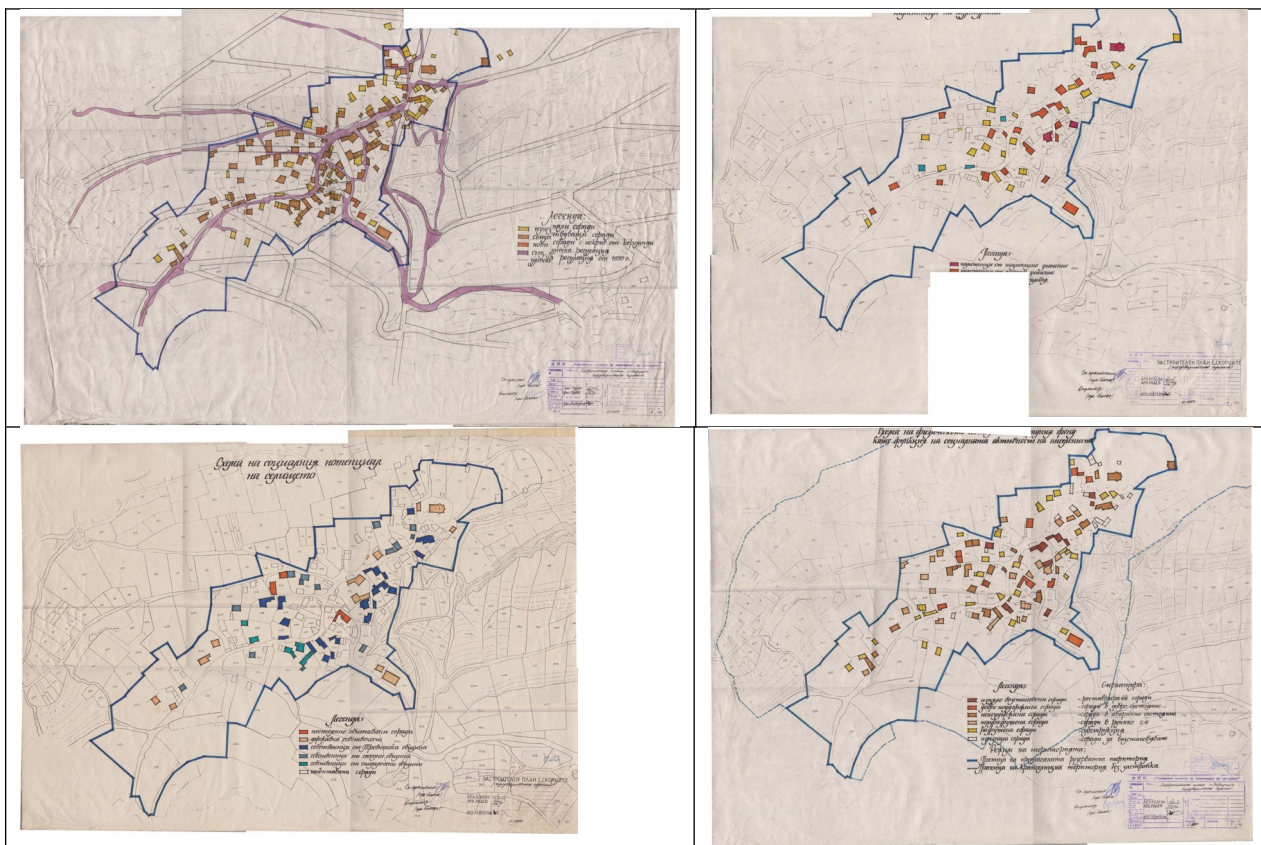
Към момента е определен режим за опазване на **една НКЦ** - „Църква „Свети Димитър“, Заповед № РД9Р-74/05.10.2018 г. на МК (ДВ бр.105/2018 г.)

Кадастрална карта, устройствени планове, опорни и аналитични планове.

- [illegible]

5

Прилагане на устройствените планове:

- Частично е приложен проектът за регулация;
- Без реализация е застроителният план, изработен само във фаза ПП.

Цели на програмата:

- Да бъде направена оценка на състоянието на единичните недвижими културни ценности, проведените дейности по консервация, реставрация, адаптация, експониране и социализация, провеждането на мониторинг, прилагането на мерки за опазване и контрол;
- Да бъде направена оценка на състоянието на територията на селището като цяло, на пълнотата и актуалността на кадастралната карта, наличието на регулационни и застроителни планове, както и на ефекта от прилагането на тези планове;
- Да бъде събрана достатъчно информация и документация, въз основа на която на следващия етап да бъде направена заключителна оценка и да бъде предоставен окончателен статут на декларираните НКЦ;
- Да бъдат идентифицирани обекти с научна и културна стойност и обществена значимост, които към момента не притежават статут на НКЦ, и да бъде събрана достатъчно информация и документация за тях, въз основа на която на следващия етап да бъдат изготвени предварителни/заключителни оценки и предложения за тяхното деклариране/предоставяне на статут;
- Да бъдат формулирани проблеми и решения за опазването и управлението на НКН;
- Да бъдат идентифицирани потенциали за развитието на територията в подкрепа на местните власти и местните общности;
- Да бъде направена оценка на действието на Закона за културното наследство (евентуално).

ЕКИП, ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ И БЮДЖЕТ

Екип на НИНКН – 3

арх. Антоанета Антонова, д-р Алета Гуадели, арх. Елислава Пенкова

Външни експерти – 6

арх. Донка Колева, арх. Мариана Исусова, арх. Илина Радева,

арх. Радослава Параскова, историк Христинка Шепелева, археолог Петко Панчов

Проучване на терен – 10 дни

Договори с външни експерти – обща стойност 8000 лв.

Командировъчни разходи – обща стойност 3360 лв.

ДЕЙНОСТИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ

Проучване на място

Посещение на с. Скорците и махала Кръстинеците и извършване на огледи на място и фото заснемане на селището и неговата околна среда. Събиране на устни сведения от респонденти на място.

Извършени са предимно външни огледи от улиците и на места от дворовете на част от сградите, където липсваха огради. Изобилната гъста самонастанила се растителност в голяма част от територията силно възпрепятства огледите, включително и на дворовете.

Вътрешните огледи бяха невъзможни поради факта, че сградите са необитаеми. Изготвено беше писмо до част от собствениците, съгласно подадената справка от Община Трявна, с което беше поискан достъп за извършване на огледи на имоти и сгради - НКЦ. Не беше постигната обратна връзка. Вероятно влияние за това оказа и периода на провеждане на проучването – ноември и декември, когато къщите се зазимяват и не се посещават.

Вътрешни огледи и то не пълни, бяха извършени на сгради, чиито собственици бяха намерени на място по време на посещенията на екипа. Един от собствениците отказа категорично вътрешен оглед, но допусна екипа в двора си. Вътрешни огледи: сгради в имоти с пл. №№ 185, 222, 248.

При извършване на дейностите на терен бяха направени следните констатации от срещата и работата с респонденти:

Съществува недоверие към НИНКН и нежелание за съвместна работа от страна на жителите. Жителите на Кръстинеците и Скорците не желаят техните къщи да имат статут на НКЦ, притесняват се от статута, тъй като това затруднява и забява ремонтите и поправките по постройките. Няма желание за изграждане на туристическа инфраструктура, тъй като туристите замърсяват и вдигат шум. Друг основен проблем е намаляването на водата от наличните чешми в района, като при по-дълго засушаване водата спира, което прави селото трудно обитаемо, а заселването на нови жители се възприема като предпоставка за задълбочаване на проблема. **Очевидно няма доверие и към Община Трявна и нейните възможности и намерения за решаване на проблема.**

Теренно издирване в землището на с. Скорците, община Трявна, област Габрово, съгласно Разрешение за недеструктивно археологическо проучване № 439 от 2022 г.

Теренно издирване е проведено в периода 01-05.12.2022 г. при изключително неблагоприятни климатични условия – снежна и ледена покривка 2-5 см и гъста мъгла. Покритата от екипа площ е 0,32 кв. км в рамките на 3 дни. Изготвена е фото документация.

В АИС АКБ на НАИМ – БАН и НДА на НИНКН няма данни за наличие на археологически недвижими културни ценности в с. Скорците, поради което са посетени обекти, за които има косвени данни за наличие на археологически структури.

По време на теренните издирвания не са регистрирани археологически обекти, но това до голяма степен е повлияно от лошите метеорологични условия. Южните райони на землището е добре да бъдат обходени през пролетта при по-подходящо време, тъй като притежават потенциал за наличие на археологически обекти.

Издирване и изучаване на документация, систематизиране на информация от:

- Национален документален архив на НИНКН;
- Регионален исторически музей-Габрово – научен архив;
- Регионална библиотека „Априлов-Палаузов” – Габрово;
- Държавен архив, Дирекция Габрово – проверени са тридесет и девет архивни единици, включително всички емлячни книги;
- архив на Община Трявна;
- СМРЗИ Трявна;
- фондове и архиви в музеите от област Габрово и свързани регионални учреждения;
- данни от периодичен печат, краеведски публикации, литературни източници;
- данни от респонденти на терен и от коментари по темата в социалните мрежи;
- информация за всички налични археологически обекти, проучени и непроучвани от д-р Венелин Бараков – археолог, и интернет източници.

Забележка: Възможно е да бъде открита още информация в архивни документи, които не са въведени в архивните справочници като източници, пряко свързани със селото, но които съдържат косвени данни. Непроучени източници са също археологическите суб и супер структури, които могат да бъдат обхванати от подробно теренно обхождане или редовни археологически разкопки. Поради липса на дигитализация на фондовете и архивите в музеите трудно се откриват документи от по-общ характер, в каквито е вероятно да има още информация за селото. Друг потенциален източник на информация са собствениците на имоти в селото или техни наследници.

Изготвяне на актуални текстови и графични материали

1. Подробна историческа справка за селището. Приложена е информация за проучените архиви и други източници, както и библиографска справка.

2. Фишове № 2 в Раздели I и II и III за всички 56 единични НКЦ, както и за новопредложените обекти – 6 единични и 1 групов.

3. Картен материал:

- Опорен план на НКЦ, с. Скорците;
- Аналитична схема на автентичността на обекти със статут на ЕНКЦ и на обекти с признаци на ЕНКЦ, с. Скорците;
- Схема – предложение за предоставяне на статут на ЕНКЦ и ГНКЦ, с. Скорците.

Установяване на фактически грешки в списъка на НКЦ – декларационно писмо № 1729/17.05.1976 г. на НИПК.

- № 26 „Къща на Деню П. Топалов“, кв. 29, пл. № 194 не е къща, а плевник;
- № 48 по списъка „Къща на Недялко Иванов“ не е къща, а плевник в кв. 22, пл. № 280;
- № 51 по списъка „Къща на Йовчо Георгиев“ не е къща, а плевник в кв. 22, пл. № 283;

- № 55 по списъка „Къща на Иван Проданов“, кв.11, пл. № 88 е къща в кв. 11, пл. № 80. В имот с пл. № 88 никога не е отбелязвано наличие на сграда.

Неизяснени факти

- № 17 по списъка „Къща на Калчо Данков (Димов)“, кв. 10, пл. № 183 – на разписния лист фигурира името Калчо Дапков, а не Данков. В други документи се среща фамилията Дабков, което вероятно е друго изписване на името Дапков.

- „Къща на Костадин Проданов“, кв. 11, пл. 79 е включена под № 8 в списъка от 1976 г. Същевременно „Къща на Фица П. Кокева (Христо П. Кокев) с лятна кухня“, кв. 7, пл. 60 е включена под № 8 в списъка на обектите в с. Скорците от Проучване на архитектурното наследство на село Скорците, Габровски окръг – КК НИПК, 1978 г. Около 1970 г. сградата в кв. 11, пл. 79 е съществувала, а към 1978 г. – е била разрушена.

Установяване на промени в имотната регулация

- Имоти с пл. №№ 78, 79 и 80 са създадени през 20-те години на XX в. чрез усвояването на терен тип „площад“ южно от църквата – Църковният площад от XIX век;

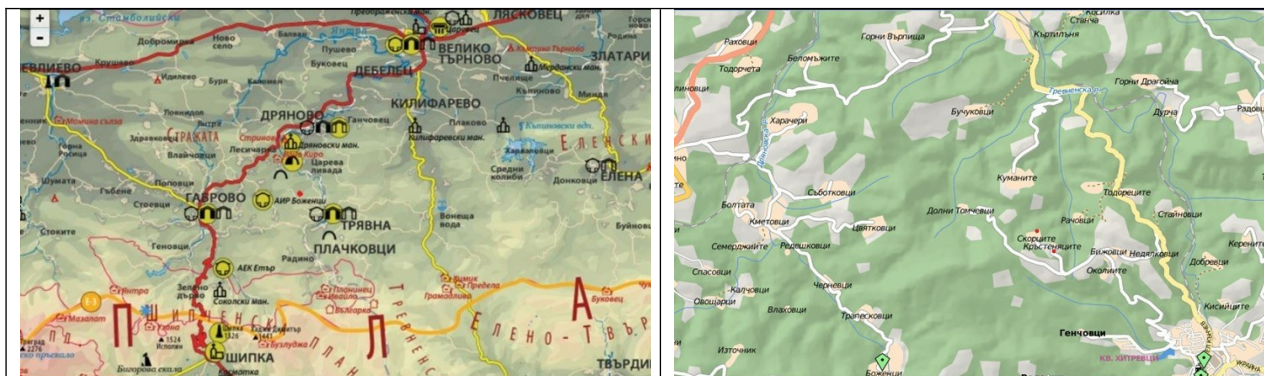
- Части от имоти с пл. №№ 78, 79, 80 и 81 са урегулирани през 1932 г. в парцел I–79. При това урегулиране не е предвидено да се запази нито една от къщите, построени в цитираните имоти. Регулационен план от 1932 г. запазва „общинската сграда“, като създава парцел II-78.

РЕЗУЛТАТИ

Данни от проучване на текстови и графични материали.

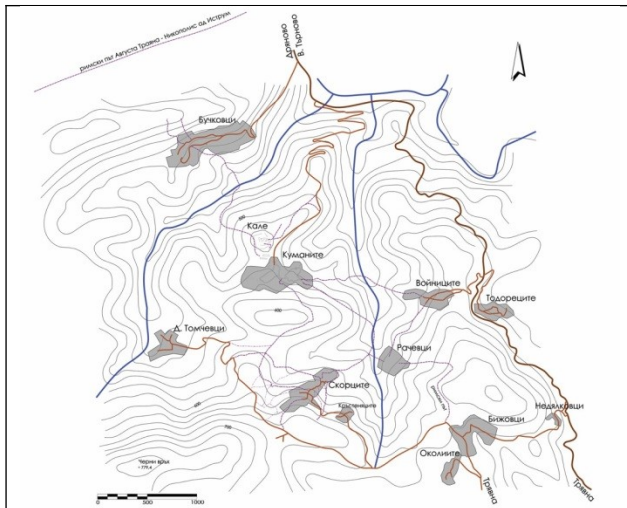
Местоположение

Село Скорците е разположено в тревненския дял на Стара планина, върху северен склон на 590 м надморска височина. От 1932 г. към него преминава и колиби Кръстинецете. Община Трявна граничи с общините Габрово, Дряново, Велико Търново, Казанлък и Мъглиж. Най-високата точка е връх „Бедек“ с надморска височина 1 488 м, а най-ниската – 370 м в землището на с. Стайновци на север от Трявна. Разположено е на 7 км от гр. Трявна. На изток, на около 25 км се намира с. Вонеща вода със своите минерални бани и излаз на Прохода на Републиката, а на запад на около 30 км се намира областния град Габрово. Районът, в който се намира селото, е с полупланински характер. Северният склон на планината е зает от малки села, в миналото – колиби, а южния е скалист и стръмен, прорязан от Тревненския проход, свързващ Дунавската равнина с Тракия.

Релеф

Релефът е предимно планински и полупланински, включващ част от главната старопланинска верига и Предбалкана. Площта се характеризира с голямо разнообразие на теренни форми - същинска планина, речни долини, хълмове, седловини, билни заравнености. Теренът е преимуществено планински. Наличието на множество ручеи и малки реки, течащи предимно в овразите прави околността извън пътищата почти непроходима за механизиран транспорт.

Климат

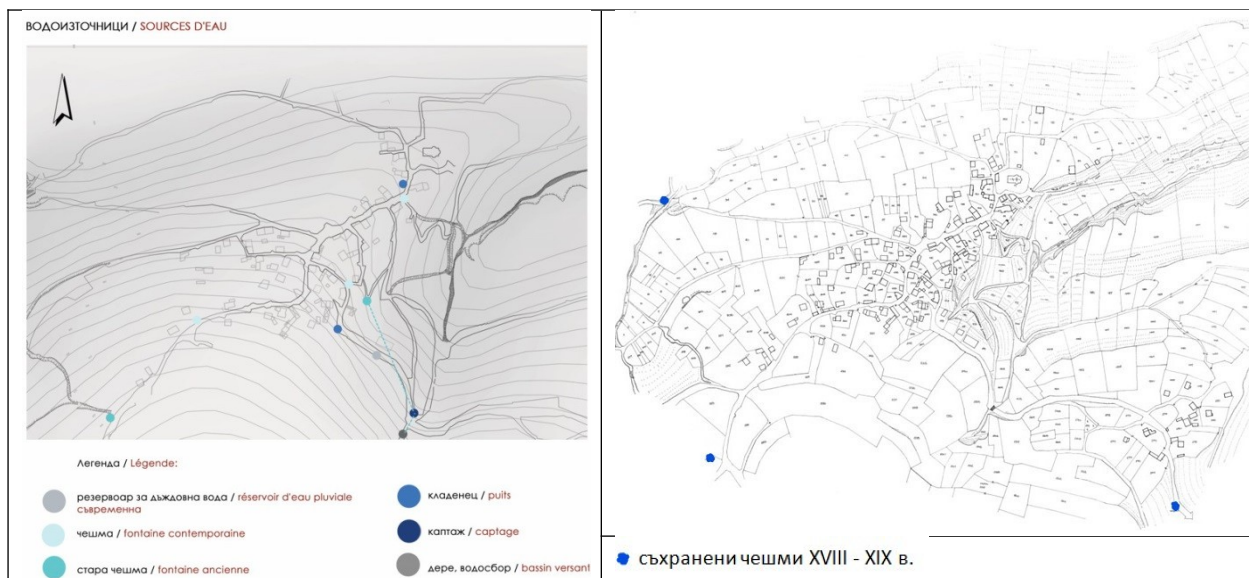
Село Скорците като част от територията на община Трявна попада в зоната на умерено-континенталния климат. Неговите измерения се обуславят до голяма степен от непосредствената близост на планината, от обраслите с гори големи планински повърхности и от начупения релеф. Характеризира се с по-високи минимални температури през лятото в сравнение с тези за страната. Горите влияят върху намаляването на температурите през лятото и запазване на по-високи температурни стойности през зимата. Под влияние на климата влажността на региона е сравнително висока през всички годишни сезони. Естествената защитеност от големия брой планински възвишения и горски насаждения оказва влияние върху намаляване на скоростта на движение на въздушните маси и спадане на тяхната сила. Ветровете са неперидични и с разнообразен интензитет. Преобладават северните, северозападните и западните ветрове. По долините на реките типичен е вечерният планински вятър. Зимата в региона е сравнително студена със средни температури за януари от $-5,5^{\circ}$ до $+2,8^{\circ}$ C. Пролетта настъпва късно – в края на март със средни температури за април от $+5,5^{\circ}$ до $+16,5^{\circ}$ C. Лятото е прохладно и влажно със средни температури за юли от $+14,6^{\circ}$ до $+27,4^{\circ}$ C. Есента е топла, с първи есенни застудявания в края на октомври – началото на ноември. Средните минимални температури

за ноември варират между + 2,7° до +11,1 °С. Периодът, през който няма минусови температури, е средно 196 дни през годината. Регионът се характеризира с висока (2 190 часа) годишна продължителност на слънчевото греење. Средната годишна влажност на въздуха е 74%, като най – ниските и стойности – 30% са през горещите летни месеци, като в периода края на лятото и началото на есента са характерни продължителни засушавания. Въпреки, че в района преобладават летните валежи, които достигат до 1/3 от годишната валежна сума (881 мм/ кв.м.), снеговалежите в региона са обилни, като максимумът им е в края на януари – началото на февруари.

Води

Географското разположение на селото обуславя наличието на собствени водни ресурси, генерирани от валежите. На територията на общината извира и протича река Тревненска – приток на река Янтра. Останалите водни течения на територията на общината са къси и с непостоянен дебит. Пълноводието продължава 4-5 месеца. Поради неравномерното разпределение на валежите, времето на пълноводие е различно. Периодът на маловодие настъпва в началото на лятото и продължава 3-4 месеца. През този период голяма част от по-малките повърхностни течения пресъхват. В селото има две стари чешми с каменни корита, едната разположена в северозападната част на селото, в дола на пътя – стогодишна с надпис, че е построена от Белчо. Друг спомен за чешмите споделя Белчо Белчев, роден в Кръстинеците. Той си спомня за чешма до Бука, построена 1864 г., вероятно Маневата чешма, която фигурира в списъка на местностите, в които скорчани имат имоти. Христо Кокев разказва в спомените си за родовата среща в селото на 26.08.1973 г. на поляната в м. Бряста, как хорото се извило от „Манювската до дядо Иванова чешма”. Това са двете най-стари чешми, разположени в двата края на голямата ливада над селото.

Според Доклад за състоянието на водоснабдяването в Габровски окръг от 1965 г. с. Скорците е с 63 броя жители, дължината на водопроводната мрежа в линейни метри е 140 м. Има 90% задоволемост на нуждите от вода и има наличие на един водоем. Тези години са направени и още няколко чешми, разположени по главния път на селото, на удобни места. (Илчев, И. Доклад за състоянието и перспективи за развитието на водоснабдяването и канализацията в Габровски окръг, Габрово, 1965 г., Таблица № 2)

Институт Шайо, Ателие Скорците, 2012 г.

Териториална програма, проучване 2023 г.

Почви

Най-разпространени видове са тъмносивите и сивите горски, кафявите горски, планинско ливадните, алувиалните и делувиалните почви. Сивите горски почви са характерни за Предбалкана с надморска височина от 800 до 1 000 м. Притежават неблагоприятни физико-механични свойства и понижена водопропускливост като резултат от тежкия си механичен състав. Върху тях могат да бъдат отглеждани зимна пшеница, ечемик, ръж, фасул, овощни растения, люцерна и др. и задължително имат нужда от наторяване и допълнителна обработка.

Флора и фауна

Горите са предимно букови, дъбови и габъррови, срещат се орех и бяла ела и бор по високите места. В гористите местности се срещат елени, сърни, диви свине, зайци, белки, катерички и лисици. Рядко може да преминат от еленския Балкан вълци и мечки. Домашните животни, които са отглеждани в миналото, но има условия за скотовъдство и днес са овце и говеда. Земеделието е слабо развито, поради планинския терен. Отглеждани са и медоносни пчели.

В пътеписът „Черешови води“ на Г. Божинов е описано, че на юг от с. Куманите, по път за Скорците има стари лозя, разположени по склона. Там имало също овощни градини с круши.

Емлячните регистри дават информация за имената на местностите, в които са били разположени имотите на скорчани, гори, овощни градини и бахчии. Размерите на имотите варирали от 0.5 до 3 дка. Подробна справка в приложение.

Най-ранни сведения за заселване на района.

През Античността в Тревненско няма тракийски градове или крепости. Съществуват отделни колиби на местно скотовъдно население, което мигрира в зависимост от нуждата на стадата от паша. Има проучен могилен некропол на вр. Килимявката, до с. Рашевите от IV - I в. пр. н. е. Друго тракийско селище е съществувало между селата Малки и Големи Станчевци, близо до тракийското светилище в м. Елова могила. Проучено е светилището на Тракийския конник в землището на с. Черноврѣх. В края на IV в., подобно на почти всички тракийски светилища в България, светилището е преустановило окончателно своите функции. (Румен Иванов, Венелин Бараков, Тракийско светилище край с. Черноврѣх, община Трявна, в: Сборник Археологически открития и разкопки през 2006 г., БАН, София, 2007 г., с. 292).

Други известни могили има още при селата Керени, Скорците (м. Сечен камък до с. Бижевци), над с. Боженци и при с. Куманите, те са засечени при теренни обхождания, но не са проучени. Подробно е проучена могилата при с. Ошани, където е погребан местен тракийски аристократ или старейшина. Датирана е V-IV в. пр. н. е. Пещерите „Килиите“ до с. Станчев хан също са били обитавани през доста широк хронологичен период от XII - I в. пр. н. е. до VI в.

Тракийска надгробна могила на трасето на пътя Дискодуратере – Августа Траяна при с. Скорците (сн. личен архив д-р Венелин Бараков)	Тракийска могила на пътя Дискодуратере – Августа Траяна при с. Войници, община Трявна (сн. личен архив д-р Венелин Бараков)

Началото на фортификационното строителство в района е укрепването на емпориум Дискодуратера през II в. поради нахлуването на варварски племена. През III в. вече има построени укрепления с военно-полицейска функция на възлови места и по проходите. От север защитата е представена от крепостите при с. Градница (м. Пречиста), с. Здравковец (м. Витата стена) и над Дряновския манастир (Боруна). Това са малки укрепления за защита и наблюдение на движението по пътищата. Готските нашествия от средата на III в. водят до разрушаване и опожаряване на много от тези укрепления. Следва нов етап на строителство и възстановяване на възловите укрепления и строеж на нови. През този период нараства значението на античния път през Шипченския проход, който е основна комуникационна артерия в Средния Балкан. Към средата на IV в. започва нов стоителен период. Появяват се укрепени убежища в района на с. Иглика и с. Царева ливада. Началото на V в. поради непрекъснати нападения неселението се измества по-близо до тези убежища и така възникват укрепените селища. След хунските нашествия по-малките укрепления са изоставени, а по-големите се подобряват. Края на VI - началото на VII в. са опожарени и изоставени редица укрепления след славянските и аварските нашествия. От средата на X в. започва застрояване и заселване по естествено защитените места. Това е времето на поява на първите ранновизантийски селища в Предбалкана.

През XII в. при управлението на Комнините се появява „новата българска аристокрация“, строят се крепости с цитадели. Населението в планинските райони се обособява като занаятчии, строители, търговци и др.

През XIII - XIV в., поради настъпващите османски турци, под цитаделите се появява предградие – укрепено селище, защитено с крепостна стена. Установяват се големи, централни населени места и по-малки укрепени селища с различна диференцираност, които са в непрекъснати контакти. По Стара планина няма точно отличима отбранителна линия, което води до извода, че крепостите не са били единствено с военни предназначения. Съществувала е отбрана в дълбочина на проходите със сигнално-охранителна функция, представляваща преградна стена високо в планината – крепост или укрепено селище, разположено в началото или близо до входа на прохода от север.

В края на XIV в. всички крепости в габровско са изоставени, за да се заемат по-удобните за живот котловини и плата. (Бараков, В. Трявна и Предбалкана през Античността и Средновековието, Велико Търново, 2018 г., с. 15)

Подробни данни за наличието на укрепителни съоръжения в този район дава М. Гърдев, който прави обходи и записва кратки данни за местоположението и състоянието на обектите. В сайта <https://www.bulgariancastles.com> той публикува резултатите, заедно със снимки и GPS координати. Там намираме информация за две местности, които се споменават като места, в които скорчани притежават имоти: Чукара и Юртата.

Крепост Чукара се е намирала на едноименния връх, на 8.72 км югозападно по права линия от центъра на град Габрово. Твърдина Чукара е изпълнявала сигнално-охранителни функции на пътно трасе, изкачващо се по билото на рида в основна посока изток-запад. Укрепено селище Юрта се е намирало на едноименния, стратегически връх, на 2.23 км югоизточно по права линия от центъра на село Фъревци. Югозападно от Юрта на река Белица чрез археологически разкопки са открити основи на мост, които са изградени от камъни, бял хоросан и е използвана сантрачна система от греди. Южно от него е разкопана част от така наречения „Арнаутски път“. Трасето му по строеж се различава от античните и късноантичните пътища в тази част от планината. Според археолозите А. Милчев и И. Бонева мостът и пътят са средновековни от времето на Втората българска държава. Този път през връх „Белновръх“ се насочва към средновековния „Проход на републиката“, който се намира западно от днешния проход, докато античния и късноантичния се намират източно от съвременния проход. От прохода по централното било на Стара планина може да се стигне до „Ветренския“, „Дъбовския“ и „Мъглижкия“ проходи. (М. Гърдев; Милчев, А. и И. Бонева. Разкопки в околностите на с. Ошани и с. Белица, Тревненско. - В: Археологически открития и разкопки през 1980 г. София, 1981.)

Пътища

Стара планина още в тракийско време е била осеяна с черни пътища, представляващи трамбовани пътеки, следващи най-удобните части за движения по склоновете и свързващи всички места с поселения. Пътищата от Античността и Средновековието разширяват и укрепват някои от по-удобните вече съществуващи такива.

Римски път Дискодуратере - Августа Траяна е част от мрежата пътища, свързващи провинция Тракия с големите селища на север от Стара планина – Никополис ад Иструм (при с. Никюп, Велико Търновско) и Нове (дн. Свищов). Той следва трасето на тракийската пътна артерия от предримската епоха. Пресича р. Росица, насочва се към емпориум Дискодуратере (край с. Гостилица, Дряновско), заобикаля платото Стражата, поема над с. Царева ливада и преминава през селата Тодореци, Войници и Бижовци (съседни на с. Скорците). Пътната настилка е най-запазена в околностите на село Бижовци. Пътят е калдъръм, на места широк до 4 м, с бордюри. От Бижовци пътят поема на запад към вр. Черни връх, след това следвайки билото се насочва на юг и преминава покрай м. Сечен камък, където има тракийска могила. Следват вр. Бедек, гр. Крън и продължава за Августа Траяна. Придвижването на готите през III в. на юг от Никополис ад Иструм към Августа Траяна става именно по тази отсечка на пътя при с. Бижовци. През средновековието е характерно използването на вече установената пътна мрежа, а пътят се нарича Търновград – Мъглиж, през Тревненски проход – Берое. (Бараков, В.; Трявна и Предбалкана през Античността и Средновековието, Велико Търново, 2018 г., с. 141, с. 176) Този път е известен и също с името „Верейски друм“, при теренни обходи е установено, че пресича билото на Черни връх на около 630 м западно от него, между двете твърдини Кота 750.0 и Кота 687.6 - издигнати за допълнителната защита на пътя. Тези две укрепления вероятно са били свързани с каменна преградна стена. Тази стена е запазена при долното, западно укрепление Кота 687.6. Днес при мястото където „Верейския друм“ е пресичал масива Черни връх, минава черен горски път, който е разширен и оформен с булдозер, за да могат да минават тежки камиони, превозващи дърва (по данни от М. Гърдев). На запад от крепостта е открита преградна стена, построена по билото на масива Черни връх. Вероятно тая стена е продължавала и на изток до обект Кота 750.0, но във времето е била унищожена. (М. Гърдев; Петракиев, И.; М. Йорданов. Теренни издирвания в землищата на селата Боженците и Торбалъжите, общ. Габрово и с. Николаево, общ. Трявна; В: Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019.)

Стринава е тракийска, антична, късноантична и средновековна крепост, изградена на това важно пътно кръстовище. Намира се на 1.4 км северозападно по права линия от центъра на село Царева ливада. Западно от нея в основна посока север-юг минава

„Верейския друм”, който идва от „Никополис ад Иструм” и „Зикидева” и отива към „Верейския проход”. През територията на твърдината в основна посока изток-запад, минава древният път, обслужващ Втора линия крепости на Източната римска империя, построена за защита от север. От тук има и разклонение за „Мъглижкия” и „Дъбовския” проходи. Може да се проследи линията от сигнално-съобщителни кули, осъществяващи визуалната връзка между Стринава и средновековния град при с. Ветринци, община В. Търново, който се намира на 11 км северно и който контролира пътищата от „Никополис ад Иструм” и „Нове”, към „Дискодуратере”, и „Шипченския проход” с отклонение при Стринава за „Мъглижкия”, „Дъбовския” и „Верейския” проходи. (Милчев, А. Габрово и неговия окръг през праисторическата и античната епоха. – В: Годишник на Софийския университет, т. 68. София, 1979 г.; Милчев, А. Габрово и неговия окръг през средновековието (VII – XIV в.) (В: Годишник на Софийския университет, т. 69. София, 1980.)

Легенди за заселване на с. Скорците и произхода на името му.

- Една от легендите приема, че селото възниква през **XIV в.** след падането на Царевград Търнов от семейства, търсещи убежище в естествено защитените местности в Балкана. Там те намират подслон и защита и живеят сравнително спокойно по време на Османското владичество. Тъй като това са хора заможни и предприемчиви, те бързо се установяват и развиват селището си. Този вариант е широко известен и се разказва по един и същи начин за почти всички села от района.

Тази история за заселването на селото дава и Христо Кокев от с. Скорците, поместена в раздел „Предания и легенди”. Той разказва и за произхода на името на селото: В едно от семейства, заселили се тук след падането на Търново, все умирали децата и според съществуващия обичай те трябвало да кръстят поредното си дете на първата срещната жива душа. Родителите видели сутринта ято скорци да се вие над вековната дъбова кория и нарекли детето **Скорец**. Детето оживяло и дало начало на големия Скорчев род. Нарекли мястото на негово име – колиби Скорците.

- Отец Людмил Манев от Плачковския манастир, който е роден и израснал в Скорците, разказва, че според преданията селището е възникнало **в края на XIV в.**, след завладяването на старопрестолното Търново от османските поробители. За да избягат от нашествениците, вестоносците на цар Иван Шишман се установяват тук, сред непристъпните дебри на Балкана и основават свое село. Вестоносците били **„скорци”**, т. е. бързоходци – от там и името на селото.

- Рядко срещано сведение за първото заселване дава Ст. Димитрова в проучването си върху шуменския клон на фамилията Скорчеви. Информацията е получена от СМРЗИ Трявна - фонд Богдан Морфов. Там се споменава, че фамилията Скорчеви е една от най-старите фамилии в Тревненско. Името се свързва с пристигането на преселници от западна Македония и околностите на гр. Корча в Албания. Подложено на албански етнически натиск **между XVII и XIX в.** християнското население от Албания търси убежище в Тревненския Балкан, където някои от бежанците се установяват и дават името на нови местни фамилии – „Скорчеви”, т. е. **„идващи от Корча”**. При едно бегло проучване на град Корча се установи, че населението е било разположено в три основни квартала - християнски „Вароша”, мюсюлмански и квартала с пазара, където са се срещали търговци от цял свят.

(Корча е град в Югоизточна Албания. Първоначалното име на града е Горица, дадено му най-вероятно от неговите основатели, за които се предполага, че са били славяни от българската група. Името на града идва от старобългарската дума горица, тоест малка планина. Горица е част от средновековната област Девол, която е под прякото управление на българските епископи от Охрид и Охридската архиепископия. По времето на Първото българско царство регионът е включен в границите му, в областта Кутмичевица. През XIII в. градът се споменава за първи път в средновековен документ. Сегашният град датира от XV в., когато Иляз ходжа развива тогавашното Гьоридже по

време на управлението на султан Мехмед II. По-късно градът е център на санджак в рамките на Битолския вилает. Корча влиза в границите на Санстефанска България.

През 1914 г. Корча е включена в новосформираната Автономна република Северен Епир. Тази инициатива обаче пропада с обявяването на Първата световна война.

В Корча има голям брой власи и българи, също така и голям брой православни етнически албанци).

- Друго предание казва, че селото е създадено от дервентджии. Известно е, че на северните склонове през Средновековието са съществували малки поселения на охранители на проходите и пътищата – дервентджии. При изместването на населението в равнините и изоставянето на такива постове **в началото на XVII в.** е възможно землището на село Скорците да е специално предоставено за възобновяване на охранителен пост. С тяхното настаняване са им възложени позициите на пазители на главните пътища през Балкана, а те от своя страна получават данъчни облекчения и някои свободи по време на Османското владичество.

- По Кърджалийско време: Българското население, бягащо от кърджалийските преследвания през **XVII в.**, на места където изсича гората започва да строи къщи и така се създават в края на XVIII, XIX век колиби Скорците, Кръстинеците и др.

Възрожденското селище

В епохата на Българското възраждане (XVIII – XIX век) с. Скорците е в своя разцвет. Селото е разположено върху северен склон и следва особеностите на терена. Къщите са разположени около един главен калдъръмен път с няколко разклонения към къщите и близките имоти.

Най-старите сгради са построени в по-ниската част на сегашното село около къщата на рода Скорчеви. По-късно селото се разраства към центъра и кръстовището на главните пътища с по-богатите родови къщи. То се разраства и на югозапад към по-високите части с нивите и градините на земеделците. В средата и края на XIX век се оформя уличният ансамбъл, наричан църковна улица (водеща към църквата) от къщи с жилищно-търговски функция с дюкяни и складове на първия етаж и жилище на втория, от обществени сгради – старото училище, сградата на старата община, църковен комплекс от храм и църковни къщи, кръчми. Най-общо селото се дели на горна южна част в близост до нивите и градините и по-ниска северна – до пасищата, хармана и нивите. Всички дворни места имат достъп от улица или чрез тупик, без градините, нивите и пасищата в покрайнините.

Без да сме категорични може да се предположи, че някои от сградите са изменени и надстроени по време на икономическия подъем през XIX век, когато се развиват занаятите и търговията.

На север, в долния край на селото, през 1875-76 г. се построява църквата. Там като по-широко и по-равно място е бил и харманът на селото.

След Освобождението с. Скорците има около 44 къщи и е център на селска община за околните колиби с кмет, заместник-кмет и 7 общински съветници. В горния край на селото – на високо се е намирало новото училище, което е обслужвало и близките планински колиби. По външен вид и градеж може да се предполага, че то е построено синхронно с църквата и от същите майстори. Писмени данни за Основно училище „Георги Тотев” в с. Скорците има от 19.10.1934 г. до 11.11.1958 г. - учило се е до четвърто отделение и е било посещавано от всички деца от скорчанската община.

През 1908 г. е създадено читалище „Скорец“ – Габровско. Информация за него се откри само в емлячния регистър като юридически собственик на къща и в книгата на Н. Кондарев – Народните читалища след Освобождението, т. 2, с. 297.

През 1932 г., след одобрената регулация на улиците, площадите и дворищата на с. Скорците Дряновска околия към него преминават и колиби Кръстинеците. С регулационният план се създават нови 33 квартала, значителен брой нови улици и 284

имота-дворища, като се предвижда да се промени значително автентичната възрожденска структура на селото. Този план е приложен частично само за някои имоти и улици.

През 1932 г. село Скорците е главен град на Селското общинско управление. В Протокол от 22.01.1932 г. са отбелязани имената на: кмет – Боню Марков, помощник кмет Нидялко Иванов и общинските съветници – Слави Цанев, Деню Тотев, Къню Недев, Маню Станев, Пенчо Христов, Костадин П. Кокев и Деню Колев. В следващ протокол от 21.04.1933 г. вече имената са на: кмет – Цаню Денев, помощник кмет Иван К. Скорчеви членове – Боню Марков, Кольо Ив. Колев, Станчо Пенчев, Деню Тотев, Станчо М. Ненов, Райко Семов, Тихол Мотев, Христо Райков. Това са имената на първенците в селото, които са едни от най-богатите и влиятелни хора не само в селото, но в целия Габровски окръг. Много от тях първоначално са основни снабдителни със суровини за габровските фабрики, а след това стават собственици на работилници и фабрики в Габрово.

Видовете недвижими имоти в селото, вписани в Емлячните регистри, са: къща, мутфак, сайвант, плевня, градини, ниви, гори.

При строителство на къщи едни от основните правила, които се спазвали били да не се използват „вековни дървета“, защото се смятали за свещени; не се секат дървета до водоизточник, защото „пазят водата да не пресъхне“; основните носещи части на покривната конструкция са винаги от дъб – „Здраво дърво не го яде червей“.

Първите документални сведения за броя на населението в с. Скорците са от 1918 г. и се откриват в ДА-Габрово. Това са документи, свързани със Скорчанската енория. Тя е съставена от девет населени места – седем колиби и две села и принадлежи към Архиепископското наместничество в Дряново, Търновска епархия. Информацията е получена от регулярно изпращани сведения (юни и декември) от свещениците, завеждащи храм „Св. Димитър“ в с. Скорците до Архиепископско наместничество, Дряново. Според сведенията, в енорията няма семейства католици или протестанти. В таблицата е отбелязан броят на къщите/семействата.

Селище	20.12.1918 г.	16.07.1928 г.	1930 г.	30.07.1944 г.
с. Скорците	47	50/53	49/49	46/53
Кръстинеците	4	6/6	6/6	5/6
Рачовци	15	16/18	11/11	14/16
Томчовци	21	22/26	20/20	26/29
Гаджулите	4	3/3	3/3	2/2
с. Войниците	40	39/45	40/40	32/37
Бижовци	21	21/25	18/18	23/24
Околията	15	14/17	12/12	11/13
Тодорците	22	20/30	20/20	19/25
Общо: къщи/семейства	189*	191/223	179/179	178/205

*Отбелязан е само броят на къщите. Сведението е дадено от временно завеждащия енорията свещеник Ст. Тихолов от храм „Св. Георги“, Трявна. Той съобщава, че мястото за свещеник в Скорчанската енория е вакантно и данните са непълни, тъй като няма възможност да ги събере.

Като тип, къщите са тревненски, двукатни обикновено с чардак и четири основни помещения – къщи, соба, одая и султурма (чардак). В Скорците присъства втори тип такива къщи, строени от по-заможните хора, т. нар. „затворени“ къщи, т. е. без чардаци. Обикновено принадлежат на търговците в селото. Те са дву- и трикатни (ако има дюкян в приземния етаж). Липсва просторният чардак, но стаите са повече. Основното помещение е с огнище; срещат се и двуогнищни къщи. При двуфамилни къщи жилищните помещения се

разполагат симетрично от двете страни по оста на сградата. Основните материали за строеж са дърво и камък, а спомагателен е глината. Първият етаж е от каменна зидария с глинена спойка и дървени сантрачи и служи за подслоняване на добитъка. Вторият етаж е с паянтови градеж – дървена конструкция на стените и кирпич. Има обикновено голямо огнище в средата, а към другата стая се изгражда „джамал” – печка, свързана с огнището и отопляваща съседната стая. Покривът е покрит с каменни плочи – тикли. Местата за добив на плочи и камък за градеж са били край с. Керените, с. Дончовци, в подножието на връх Овчар близо до м. Сечен камък и м. Белноврѣх до с. Белица. Известни са на местното население като м. Плочите, Каменарката и др.

Поминѣк

Основните начини за изхранване на населението от с. Скорците са използването на прилежащите малки ниви, гори, ливади, овощни и зеленчукови градини – бахчии и скотовѣдството – отглеждането на овце и говеда. Занаятите, които мъжете практикували, за да донесат по-високи доходи в семейството са основно дялгерство и градинарство, които били със сезонен характер. Друг начин за печелене били кираджийството и търговията. Подробни сведения за имената на жители на село Скорците и техните професии откриваме в Емлячните регистри на селото. По предварителни данни най-много са дялгерите, следвани от търговците, срещат се градинари и кираджии. Жените, вписани като собственици на имоти, най-вероятно – вдовици, са отбелязани като домакини. Почти към всяко име има вписана собственост на ниви, гори, градини, ливади и понякога места с тръни. Размера на нивите варира от 0,5 дка до 2-3 дка при по-имотните жители. Според данните всеки жител, собственик на имоти разполагал с няколко ниви, гори, пасища и по една или няколко овощни градини и бахчии. Имотите са се разпростирали на няколко километра от селото из целия район поради липсата на качествени земеделски земи в близост до селото. От горите се добивало дървесина, която се продавала. Продукцията от овощните градини се използвала за лични нужди и се продавал излишѣка под формата на пресни плодове, ракия, пестил и др. в замяна за жито, просо и други дефицитни за планинския район продукти.

По сведения на Дабко Уста Генчов за Жѣтварските задруги из Търновско, взети от статията на Даниела Тодорова-Дабкова „Гурбетчии от Тревненско“ - „Земеделieto в северните поли на Стара планина е доста слабо. Колибарите (наричат се колибари, но техните жилища не са прости колиби, а хубави и здрави двуетажни къщи) [...] Колибарите са едни от най-напредналите селяни в страната ни (в Габровската, Тревненската и Дряновска околии са или майстори зидари, или дърводелци, или търговци и разполагат с много по-малко земи от селяните на тракийските и крайдунавски полета). Освен това земята на колибарите се работи доста трудно и е безплодна, така щото тя не им дава нужните храни, които те са принудени да си доставят с пари или в замяна на стока от там, дето ги има в изобилие.“

Като цяло районът около Трявна е известен с малкото годна за обработване и неособено плодородната земя. Стопаните се грижат да имат основни продукти на скромната си трапеза, които отглеждат в малките – от 0,5 до 1 дка – зеленчукови градини, намиращи се край домовете им, в близост до тях или до водоизточник в околностите на селището. Домашното градинарство е било основно женска работа. Малките зеленчукови градини осигурявали традиционни храни за домакинството. В градините в Тревненско се отглеждат няколко сорта боб, леща, бакла, ряпа, зеле, царевича, моркови, лобода, шир, а от края на XIX век – картофи, тикви; подправките магданоз, тарус, девисил, джоджен, чубрица, целина, копър, чесън и лук. До средата на XX век в храната навлизат постепенно червени домати, краставици, патладжан, тиквички.

Интересна статия на Пенчо Георгиев за жѣтвата и вършитбата в тревненски регион дава ясна представа какво се е случвало във всички села и колиби в Балкана по време на жѣтва. През юли-август, когато житото узрее, дялгерите се завръщали, за да приберат

реколтата. Жителите на деветте села в кметство Скорците се събирали и със сърпове и паламарки започвали работа. На обяд спирали за почивка, мъжете събирали ръкойките и ги навързвали на снопи. Вечерта ги събирали на едно място и ги струпвали на кръстци – по 13 снопа всеки кръстец. За вършитбата се подготвял хармана. Един голям, най-вероятно общ за селото, имало до църквата. По-заможните имали хармани в дворовете си. Мястото се почиствало и заглаждало с голям храст от трън. Разстиляли се снопите с жито и с диканя, теглена от коне, волове или крави се отделяло зърното от плевата. Сламата се прибирала в плевнята, а житото се минавало през веялка и се прибирало в хамбари, които имало всяко семейство. През 1958 г. в тревненския регион се образува ТКЗС и цялата обработка става механизизирана. Земята постепенно спира да се обработва, а младото поколение намира работа в градовете.

Занаятчийството и майсторлъкът били основните поминъци на мъжете в Скорците. В селото и околностите дюлгерството заема главно място. Това е и най-разпространената форма на гурбет. Дюлгери излизали от всички селища от Тревненска и Дряновска околии. Дюлгерските чети търсели работа рано напролет и не участвали в земеделския труд или се връщали да помогнат във върхови моменти, например по жътва. След заминаването на дюлгерите в селото оставали само жените, децата и старците. Голяма част от тях намирали работа в Турция, Персия, Иран, а някои стигали до Аржентина, Австралия, Америка. През 1928-1930 г. в Турция има сведения за дюлгери от селата Куманите, Войниците, Джуровци, Бочуковци, Скорците. Самоуките балканджии строят частни къщи, обществени постройки, тунели, мостове.

Най-голяма печалба за скорчани давала търговията. Г. Божинов в своите пътеписи споменава, че в паметта на селото се е запазило, че в Скорците имало най-много търговци. Те търгували с вълна, вощина, вино и прекупували и преподавали кожи, жито и други ценни стоки. В емлячните регистри са споменати Дончо, Митьо и Димо Мечеви – търговци с вълна, ориз и др., Иван Проданов – търговец с вълна, мед, ориз и др. Кольо Проданов – търгувал с вълна, восък и мед, Миньо К. Скорчев – също търгувал с мед, вълна, восък и др. Христо Скорчев също е отбелязан като търговец на такива продукти, но има добавен и гайтан. Всички имена с професиите са поместени в списък, приложение.

Бакалите в селото били Костадин Проданов – търговец на дребно и Нидялко Русинов – търгувал с вълна, шаяк, мед, восък и др.

Амбулантната търговия известна още като кърджийство била силно разпространена. Селските общини, които дават най-много кърджии са Боженска, Кметовска, Жълтешка и тревненските колибарски селища. (Лилова, И. Поминък на колибарските селища от Централен Балкан. – В: Народна култура на балканджиите. Т. 4. 2003, с. 45).

Няколко имена на кираджии са Тодор Денев, който освен от търговията получал доходи и от воденицата в с. Стойновци – от два камъка и от тепавицата. Алекса Иванов е търговец на земеделски произведения и кираджия. Братята Кольо и Иван Скорчеви са също записани като амбулантни търговци на едро и дребно.

В „Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1894-95 г.“ са отбелязани издадените паспорти за работа зад граница през летния сезон. За Тревненска околия са издадени 24 бр. годишни и 67 бр. полугодишни паспорти за упражняващите градинарство и дюлгерство. В края на XIX век много занаятчии все по-трудно намират работа по занаята си и се налага да се преориентират. От друга страна, не са маловажни материалните резултати, а градинарството осигурява добри доходи за семействата.

До момента е известен само Петър Христов Кокев, посочен с професия градинар, жител на Скорците, но вероятно е имало и други.

Подробности за събирането на вощина и мед дава Христо Кокев – с изобретяването на менгема от „Царя“ на съседното село Рачевци започва денонощно изваряване на вощината и отделянето на чист восък, който кърджиите продавали в Добрич, Варна, Бургас,

Нова Загора, Панагюрище, Пазарджик и чак до Петрич. На връщане донасяли в Скорците от Бургас – риба, сол, от Пловдив – ориз и трега (винена киселина на прах).

Отглеждането на овце за вълна и млечни продукти също е важна част от поминъка на селото. В Български адресник са споменати като вълнари от Скорците - Дончо Ив. Мечето, Братя Недялков, Станю Проданов, Цаню Симеонов, Цаню Топалов.

След 9.09.1944 г. започва преселване на младите трудоспособни хора в градовете, привлечени от бурно развиващата се индустрия и селото постепенно започва да се обезлюдява и да замира.

Храм „Св. Димитър“

Летописната книга на храм „Св. Димитър“ дава кратки исторически сведения за възникването на селото и църковните дела през годините. Данните обхващат периода от 24.02.1881 г. до 15.03.1959 г.

На 30.03.1875 г. започва строежът на храма от майстор Генчо Кънев от Трявна и Колю Цанков от колиби Околиите. На 28.11.1876 г. храмът е осветен от Негово високопреосвещенство Григорий Червенодоростолски Търновски. Назначен за свещеник е Стефан Андреювич от Трявна.

На 26.03.1902 г. се закрива Архиепископско намесничество Трявна и църквата преминава към Архиепископско намесничество Дряново.

Според написаното в книгата, името на селото идва от птиците Скорци, които живеят в местните гори. Имената на колибите, образуващи енорията имат своя произход от родоначалниците на първите колиби.

Първенците, настоятели за построяването на църквата са Миню Скорчев, Петър Топалов, Недялко Русинов, Маню Ст. Нешев и Дончо Ив. Мечев. Летописът продължава с имената на свещениците, били на служба в храма. Те са били не само от селото, но и от Трявна, Боженци, Шипка, дори от Радомирско и от Скопие. Приложен е подробен списък.

От 1909 г. енорията е управлявана от временни свещеници и намесници, които трудно събират данни за населението. Това продължава до 1930 г., когато свещеник Илия Проданов заема вакантната длъжност. Той е роден 02.08.1900 г., работи като основен учител две години и на 07.04.1930 г. е ръкоположен. Служители в храм „Св. Димитър“ към 30.03.1947 г., освен свещеник Илия Проданов, са Кольо Проданов Илиев – певец, на 13 г., Куна Колева Богданова – прислужница, на 80 г., Продан Кольов Проданов – клисар и свещопродавец, на 35 г.

През м. септември 1932 г. са подадени няколко оферти от църковното настоятелство в селото за ремонт на старата спукана камбана. Избран е майстор камбанолейар от София – фирма „Алексиев и синове“. Старата камбана е дадена и заменена с нова, отлята първо качество.

На 23.04.1936 г. започва строежът на камбанарията. Председателят на църковното настоятелство свещеник Илия Проданов и членове – Недялко Русинов, Петко Колев Мечев, Геню Минев, Пенчо Минев и Деню Караиванов и кметският намесник Къню Недев Кънев наемат предприемача Ангел Денев Славков от с. Куманите. Камбанарията е завършена на 16.06.1936 г.

На 15.03.1959 г. поради маломерност и слаби доходи Скорчанската енория е закрыта. Цялата енория тогава се състои само от 116 къщи и 323 православни християни. Селата Скорците и Кръстинецците преминават към църквата „Св. Георги“ в Трявна. Последните записки в летописната книга на храма са от 01.03.1962 г. и са свързани със закриването.

Имената на основните дарители за храма от село Скорците са важен източник на информация за скорчанските родове. Приложен е подробен списък.

Църквата, чрез своите имоти в ниви и градини си набавяла доход като давала под наем земите или продавала на търг плодовете от градините.

Обичаи

Илия Пехливанов в книгата си „Съплести венец“ от 2018 г. описва обичай за кръщаване на дете. Ако детето се роди по нова година, тогава бабата го носела, колкото и студено и да е времето на църква да се кръсти. Това ставало на Богоявление задължително. Преди да тръгне приготвяла една дървена чутура, обикновено от черешово дърво, за грухане на жито, булгур и др. Когато се прибере вкъщи с кръстеното дете, още преди да го подаде на майката, държи за кратко детето над дървената чутура и прочита тихо молитва за здраве и сполука, след това го подава на родилката. Смисълът на този ритуал е детето да стане чутомно – да му се чува името, да стане прочуто. Този обичай е прилаган в много тесен ареал – селата Скорци, Бижовци, Неделковци и Куманите. Бабата на автора, която е практикувала обичая, е от с. Долни Томчовци и е знаела, че го има и в с. Бочуковци и в изчезналото село Пепеляна.

Обичай по жътва било домакинята на ожъната нива да изплита брада (коса) в края на нивата с неотрязани житни стъбла и цветя. Тази коса показвала, че жътвата е приключила.

1.11. Личности, свързани със селото.

Акад. Румен Денев Скорчев (7.10.1932 г., Търговище - 6.09.2015 г.) - художник, роден в Търговище от тревненски род (с. Скорците).

Белчо Антонов Белчев (5.11.1932 г., м. Кръстинеци край Скорците, Тревненско - 29.03.2008 г., София) - икономист. През 1957 г. завършва икономика във ВИИ - София, 1964 г. член на БКП, научен сътрудник, инспектор по финансиране на народното стопанство. Министър на финансите (17.06.1976-08.02.1990), зам.-председател на МС и министър на финансите (08.02.1990-20.12.1990).

Иван Димитров Скоряев (Скорчев) (ок. 1850 г., к. Скорците - 6.01.1924 г. в Търново) - преди обявяването на Руско-турската война работи като дюлгерин в Румъния. Опълченец, записан във II дружина, I рота на 15.05.1877 г., на 27 юни е прикомандиран към щаба на Опълчението, а по-късно преведен в Конната сотня, взема участие в сраженията при Шипка и Шейново.

Димитър Петров Скорчев (1846 с. роден в с. Скорците, Тревненско) Син на Петър Скорчев – родоначалник на фамилията и първи братовчед на Ангел Кънчев.

Кънчо Петров Скорчев (1854 [1856] г., с. Скорците, Тревненско - 27.03.1913 г., Шумен) - роден в с. Скорците, Тревненско. След смъртта на бащата (1864 г.) заминава за Ески Джумая, а после в Шумен, става член на Шуменския таен революционен комитет, взема участие в Шуменското въстание (1875 г.), а след потушаването му емигрира във Влашко, един от първите четници на Христо Ботев.

Дончо Ив. Мечето, Братя Недялков, Станю Проданов, Цаню Топалов са отбелязани като дрехари в Алманах на Царство България от 1917 г. Дрехар - търговец на горни дрехи, които той сам шиел.

Костадин П. Кокев е роден на 21 май 1869 г. в с. Скорците. Записан в Златната книга на дарителите за народна просвета.

Емануил Габровски (8. 11. 1888, Търговище - 10. 05. 1969 г. София) основател на фирма „Братя Габровски“. Баща му е Кольо Габрито (от с. Скорците, Габровско).

Христо Райков е родом от с. Скорците, собственик. на Анонимно Акционерно Дружество „Христо Райков“ – Габрово.

Ненко Колев Скорчев и Серафим Иванов Христов - собственици на Работилница за вълнен и памучен трикотаж в Габрово от 9.07.1941 г. до 16.12.1948 г.

Куна Гинчева – родом от Скорците, майка на Иван Славов Гинчев – Йонко, Кънчо Славов Гинчев и Гинчо Славов Гинчев.

Милю (Мини) Антонов - роден в с. Скорците, Тревненско постъпва в Българското опълчение и на 24.05.1877 г. е зачислен в 4 дружина.

Петър Янков Скорчев е роден през 1891 г. в село Скорците, Габровско. През 1912 г. е участник в Балканската война.

Петър Христов Колев младши подофицер , 16-та рота, от с. Скорците, Дряновска околия, III степен; младши подофицер Лальо Пенчев Антонов, 2-ра рота, от с. Скорците, Дряновска околия, IV степен; младши подофицер Стоян Славов Гаджулов, 3-та рота от с. Скорците, Дряновска околия, III степен - наградени със знака на ордена „За храброст” офицери, подофицери и войници от 18-ти пехотен Етърски и на Н. В. цар Фердинанд I полк през войната 1915 - 1918 г.

Иванчо Кънчов [Кънчев] (1.08.1844 г., Трявна - 12.08.1921 г.) - зограф, единствен син на зографа Кръстю (Кънчо) Иванчов от големия род на Захариевци. Негови творби има в 87 селища. В Тревненско е работил за църквите в Плачковци, Нейковци, Фъревци, Белица, Райковци, Скорци, Бочуковци.

Митю [Митьо] Цонев (1852 г., Трявна - 1930 г.) - зограф. Работил е в Трявна, Лясковец, Горна Оряховица, Скорците, Габровско, Иванча и др.

Забележка: Приложена е подробна справка.

СЕЛИЩНА СТРУКТУРА

Селото е разположено терасовидно върху неблагоприятен северен склон, скрито в гънките на планината, и следва особеностите на терена. Северно разположение имат и близките села Войниците и Куманите. Това разположение привидно е в разрез с правилата за изграждане на приветлива и устойчива среда, но предвид историческите предпоставки за създаване на селото, дава най-голяма сигурност на своите обитатели.

Селището се състои от имоти и къщи, които са разположени около два главни пресичащи се калдъръмени пътя: единият с посока изток-запад, водещ към селата Рачевци, Войниците, Долни Томчевци и Боженците, вторият: с посока юг-север от Трявна, Бижевци (асфалтиран път) и Куманите (черен път) с няколко улични разклонения към близките дворове. Има данни за останки и от стари тракийски и римски пътища в околностите, които не са достатъчно изследвани. Те са осъществявали търговските връзки от Дунава от север към юга през Стара планина.

Данните показват, че колиби Скорците и Кръстинеците се създават в периода края на XVIII – началото на XIX в. Селото е развито по дължината на две основни улици, продължение на основните пътища. Едната е с направление югоизток-северозапад и е сравнително хоризонтална, а другата е с направление североизток - югозапад и преодолява много голяма денивелация. Най-старите сгради са построени в по-ниската част на сегашното село около къщата на рода Скорчеви. Основен градообразуващ фактор през първия етап в развитието на селищната структура е източникът на вода при моста в южната част на селото, както и потокът захранван от повърхностните води на водосбора при имоти с пл. №№ 241 и 242, югозападно от „кладенеца, който никога не пресъхва” по думите на жители на селото. От тези две точки тръгват пътеки по хоризонталите на терена и довеждат до мястото на първата махала.

При последващото усвояване на терена постепенно се оформя трасето на основната комуникационна ос, представляваща структурния гръбнак на селото. Тази улица е с направление югозапад – североизток и в най-ниската си точка завършва с единственото по-широко равно пространство в селската структура от тип „площад”. На това пространство е бил устроен селският харман.

По-късно селото се разраства към центъра и кръстовището на главните улични направления с по-богатите родови къщи. То се разраства и на югозапад към по-високите части с нивите и градините на земеделците. Сложният терен и северният склон са поставили редица ограничения, които са умело овладени и са дали отражение върху уличната мрежа, всяка една сграда и имот в него. Цялата организация е посветена на търсенето на повече слънчева светлина и топлина, максимално и рационално използване на територията с бързи и лесни комуникации и достъп.

Други две чешми има на север и на юг от селото. Южната е разположена на стария път към с. Боженците. Тези две чешми също играят важна роля за захранването с вода на селото. Всички водоизточници са обвързани в една комуникационна мрежа чрез пътеки в гората и чрез улици в селото.

Видовете недвижими имоти на селото, вписани в Емлячните регистри са дворове с къща, мутфак, сайвант, плевня и градини, ниви, гори. На север, в долния край на селото се намира църквата. Там като по-широко място е бил и харманът на селото. В горния край – на основния подход към селото е разположено новото училище, което е обслужвало и близките планински колиби.

Най-общо селото се дели на горна южна част в близост до нивите и градините и по-ниска северна част – до пасищата, харманите и нивите. Всички дворни места имат достъп от улица или чрез тупик, без градините, нивите и пасищата в покрайнините. Поради стръмния терен повечето са терасирани с каменни подпорни зидове и прилежно зидани каменни огради. Първоначално имотите са били с площ от порядъка на 2000 м² и повече. Впоследствие фамилните имоти започват да се разделят между наследниците. Започва трасирането на малки пътеки, обособяващи терените на наследствените части.

В средата и края на XIX век се оформя уличният ансамбъл, наричан църковна улица (водеща от основния подход в селото към църквата). Без да сме категорични може да се предположи, че някои от съществуващите по-стари сгради са изменени по време на икономическия подъем през XIX в., когато се развиват занаятите и търговията. В края на XIX век, период на бурно стопанско развитие на селото, се обособява кварталът, разположен северозападно от черковната улица. Земята вече е скъпа. Имотите са с тясно лице към улицата. Уличният фронт се застроява с жилищно-търговски сгради с дюкяни и складове на първия етаж и жилище на втория.

В началото на XX век селото процъфтява. Усвояват се нови терени за обществени сгради: старото училище, което е попадало в пространството на улицата, без двор; кръчми в центъра и по църковната улица; сграда на старата община, църковен комплекс от храм и църковна къща – около стария харман, превърнат в площад.

През 1932 г. към селото е присъединена махала „Колиби Кръстинеците“. При проучването се установи, че къщите от м. Кръстинеците са с идентични характеристики с тези на скорчанските, а и собствениците им по данни от разписните листи на имотите имат дворове и ниви в самото с. Скорците.

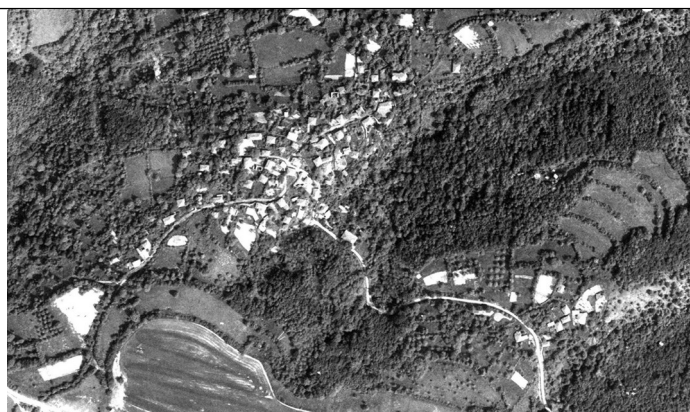
През 1932 г. е изработен регулационен план на селото. Създават се 33 квартала, урегулират се значителен брой улици и 284 имоти – дворища, като се предвижда да се промени значително автентичната възрожденска структура на селото. Прилагането на този план би било пагубно за селото, но той е реализиран само за някои имоти и улици. Предотвратено е унищожаването на сгради, попадащи в уличната регулация, промяната на очертанията на имотите и разрушаване на техните огради като по този начин са съхранени специфичната улично-имотна структура и застрояване.

Високата степен на автентичност на все още съхранения възрожденски облик на селото е отчетена от НИПК през 1978 г., когато селото е било проучвано за предоставяне на статут на групов паметник на културата. Изготвени са опорен план и аналитични схеми, но процедурата не е проведена.

СЪСТОЯНИЕ НА ТЕРИТОРИЯТА

Сателитна снимка, 2022 г.

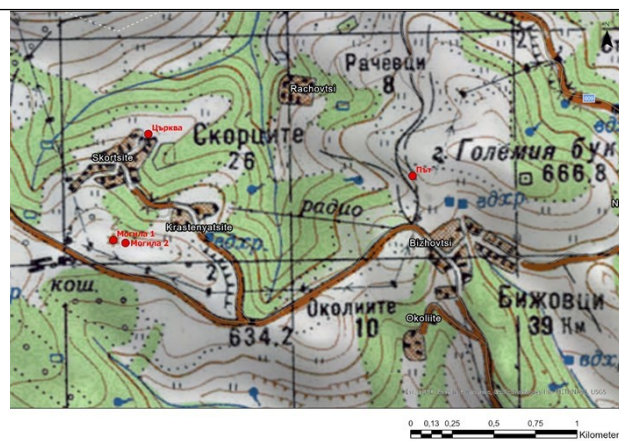
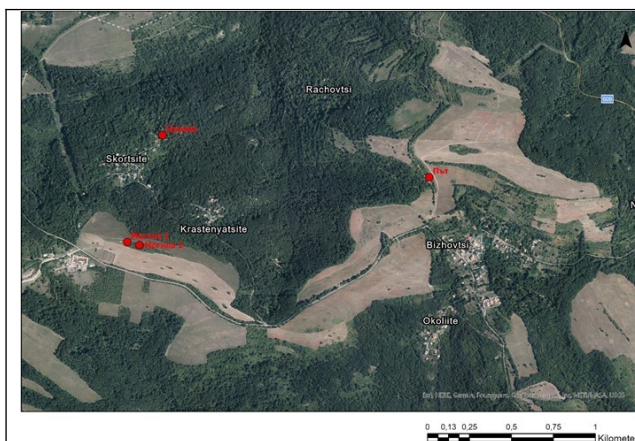

Аеро фото снимка, 1976 г.

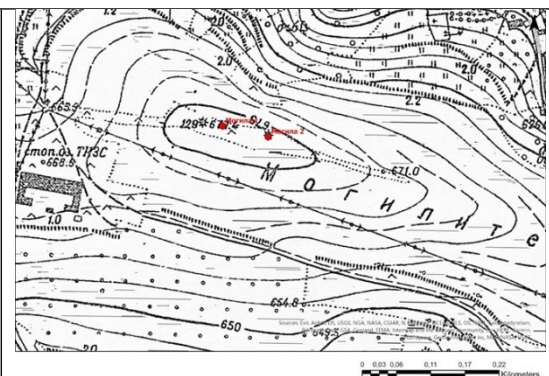
Теренно издирване, изучаване и отразяване на актуалното състояние на археологически НКЦ в землището на с. Скорците

Проведено е в периода 01-05.12.2022 г. при изключително неблагоприятни климатични условия – снежна и ледена покривка 2-5 см и гъста мъгла. Покритата от екипа площ е 0,32 кв. км в рамките на 3 дни.

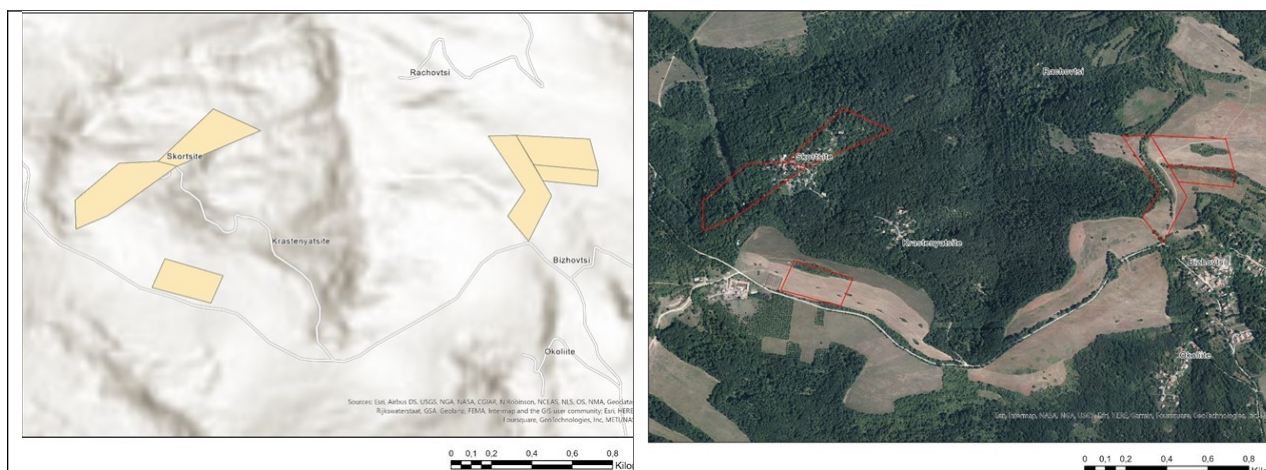
В АИС АКБ и НДА на НИНКН няма данни за наличие на археологически недвижими културни ценности в с. Скорците, поради което са посетени обекти, за които има косвени данни за наличие на археологически структури.

Землище на с. Скорците - предполагаеми археологически обекти

Землище на с. Скорците. Предполагам могилен некропол.

Землище на с. Скорците. Покрита чрез полигони площ на предполагаемите археологически обекти.

Извършен е оглед на т. нар. „Римски път“ западно от с. Скорците в продължение на няколко метра до изолирани следи от постройка. Материалите са разнесени из нивата, но въпреки всичко се синхронни с постройките в с. Скорците. Пътят или се губи след тази постройка или наистина свършва там и продължава като коларски път. Първата възможност изглежда доста по-вероятна и т. нар. „Римски път“ е синхронен със стопанската постройка и е служил за достъп до нея и я е обслужвал.

Южно от с. Скорците на топографската карта в границите на стопански двор, функциониращ и до днес, е отбелязана м. Могилите. Целият терен е ограден с електро-пастири и достъпът е затруднен. Предполагаемите могили са слабо задигнати спрямо околния терен и силно обрасли с ниска дървесна растителност. Поради значителната ледена покривка не беше възможно да бъде извършен оглед на терена за археологически материали.

Извършен е оглед на църквата в селото и на някои зидове, за които се твърди, че са средновековни и са преизползвани при изграждането на „съвременните“ постройки. Не се откриха податки в подкрепа на това твърдение.

По време на теренните издирвания не са регистрирани археологически обекти, но това до голяма степен е повлияно от лошите метеорологични условия.

Южните райони на землището е добре да бъдат обходени през пролетта при по-подходящо време, тъй като притежават потенциал за наличие на археологически обекти.

Пътят и постройката западно от селото не притежават статут на археологически недвижими културни ценности, но са важен елемент от ансамбъла на с. Скорците.

СЕЛИЩНАТА ТЕРИТОРИЯ НА СЕЛО СКОРЦИТЕ И МАХАЛА КРЪСТИНЕЦИТЕ – ОЦЕНКА НА СЪСТОЯНИЕТО

В периода на най-голям разцвет на селото края на XIX и началото на XX в., населението на селото е достигало до около 800 човека. След 1944 г. започва обезлюдяването. Към 01.01.2007 г. населението на с. Скорците наброява приблизително 3 човека, а към 01.02.2011 г. няма нито един жител. Към 15.09.2022 г. адресно регистрирани лица в с. Скорците по настоящ адрес са трима, а по постоянен адрес има регистриран един жител. Селището постепенно запада. Факторите са икономически, социални, липсата на съвременна техническа инфраструктура от пътна и водоснабдителна мрежа, както и обществено обслужване.

С малки изключения селото не е било цел на активно вилно застрояване и др. инвестиционни интереси и е запазило селищната си структура. Като цяло средата е в относително задоволително състояние по отношение на сградния фонд, уличната мрежа и

дворовете. Селото се е превърнало във вилна зона и се населява главно през топлите месеци, както и в края на седмицата. Някои имоти не се обитават, но дворовете им се обработват като градини и са в добро състояние.

Към момента на извършеното обследване улично-кварталната и имотна структура са сравнително запазени спрямо кадастралния и регулационен план от 1932 г. и документацията от следващите проучвания. Запазени са и пътищата, водещи в селото, както и мрежата от пътеки към чешмите, нивите и пасищата.

Някои от улиците и пътеките са трудно проходими поради самонастанила се растителност, но все пак са различни на терен.

Уличната структура е съхранена в автентичен вид, приложена е само частично регулацията от 1932 г. и то за главната улица. Тя е асфалтирана и състоянието ѝ е задоволително. Подходите и пътищата към и от селото са съществуващи и функционират като туристически маршрути. Основните от тях са настлани с калдъръм и също са в задоволително състояние. Някои от сградите, притежаващи белези на ЕНКЦ – къщи и стопански постройки, са в задоволително състояние поради запазената си конструкция и системно поддържане, други са в добро състояние защото се използват и качествено са изпълнени ремонтите, реставрацията и адаптацията. Независимо от задоволителното състояние на някои от жилищните сгради, голяма част от техните стопански сгради са в лошо състояние поради липса на стопанска дейност. В руинно състояние са някои от необитаемите с години жилищни сгради и неизползвани стопански постройки - плевници най-вече в периферната част.

Църквата „Св. Димитър“ е архитектурна и художествена културна ценност от „национално значение“ и също е в аварийно състояние с течове от покрива и разрушения по стенописи. Надгробните паметници в двора на църквата и гробищата изискват поддръжка.

Запазена е улицата с разположени на нея къщи с дюкяни, представящи стопанското развитие на селото в края на 19 век.

Паметният знак на Белчо Белчев в махала Кръстинеците е в добро състояние.

Сгради, не притежаващи белези на НКЦ са в задоволително или добро състояние, няколко се обитават.

Водоснабдяването на селото е аварийно и критично и се нуждае от изграждане на мрежа за да има обитаване.

Новите вилни обекти в махала Кръстинеците и къщите, които се обитават постоянно и за отдых са в добро състояние.

Дворовете, градините и нивите не се използват за селскостопанска дейност. Те са запустели и обрасли с дървета и храсти.

Собственост

Съгласно данните от разписния лист:

- Пътищата и гробищата – общинска публична собственост;
- ПИ 174 (училище) – частна собственост на юридическо лице;
- ПИ 190 – частна собственост на МБАЛ-Кубрат;
- ПИ 77 и ПИ 78 – църква „Св. Димитър“ – юридическо лице;
- Останалите ПИ са частна собственост на физически лица.

ТИПОЛОГИЯ НА ИМОТИТЕ

Типология на организация на имота според местоположението.

I тип - Имоти на стръмен терен – имат дворове на нива с подпорни зидове, имат входна порта, каменни оградни зидове, някои заоблени в ъглите заради каруците, сградите са разположени навътре в двора и на улицата с разделени зони за живеене и стопанска дейност. Жилищните сгради са на две нива, както и плевниците, а летните стопански сгради

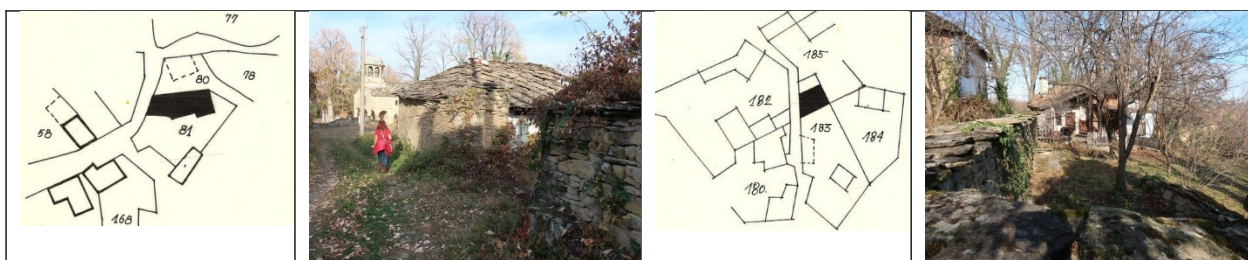
– на едно или две нива според терена. Растителността е свързана със отглеждането на плодни дървета череши, ябълки, круши, орехи и черници.

II тип - Имоти с малки размери на сравнително равен терен – с входна порта, каменни оградни зидове, сградите са разположени навътре в двора и на улицата. Жилищните сгради са на две нива, като и плевниците и стопанските сгради са едно ниво според терена.

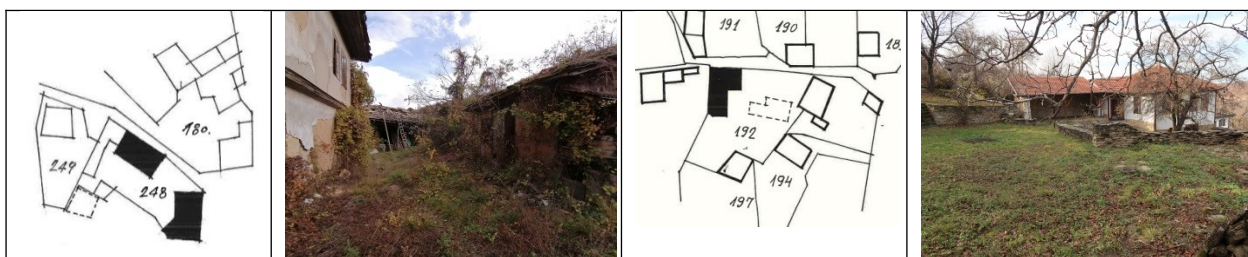
III тип – Периферни имоти (стопански имоти) – застроени само с плевници. Стопанските постройки от плевници със сеновали и помещения за животни са втория характерен елемент в застрояването на селото. Имотите са на сравнително равен терен с входна порта, каменни оградни зидове, сградите са разположени навътре в двора. В имотите – градини, са били отглеждани фасул, ръж, просо и леща, а на нивите – пшеница, люцерна.

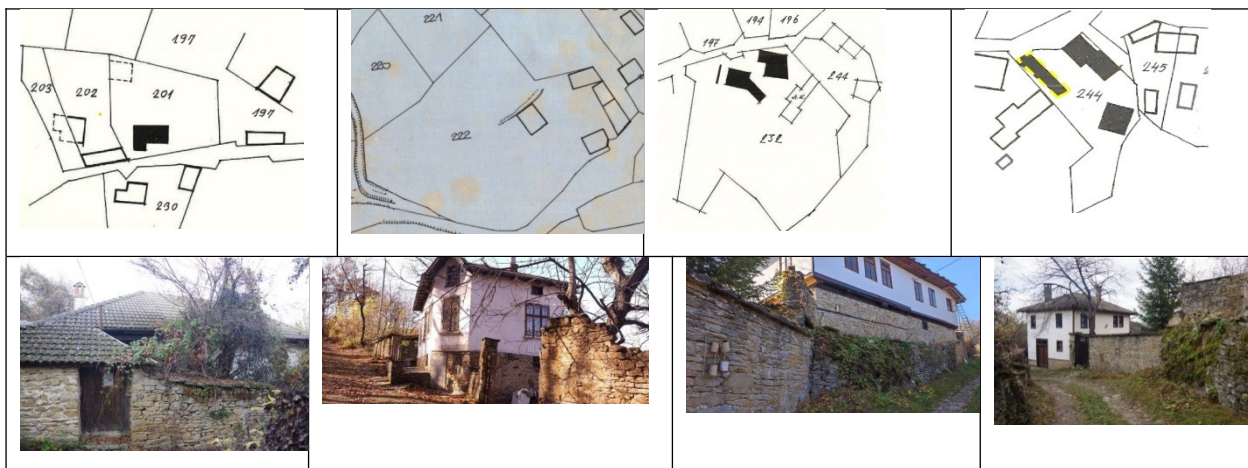
Типология на организация на имотите според отношението към улицата

I тип – жилищно-стопански сгради, разположени на странична граница на имота и на уличната линия; сградите са обърнати само към вътрешността на имота; към улиците са едноетажни и участват в изграждането на уличния силует и пространство чрез масивните си стени без прозорци, заедно с масивните оградни зидове и дървени порти.

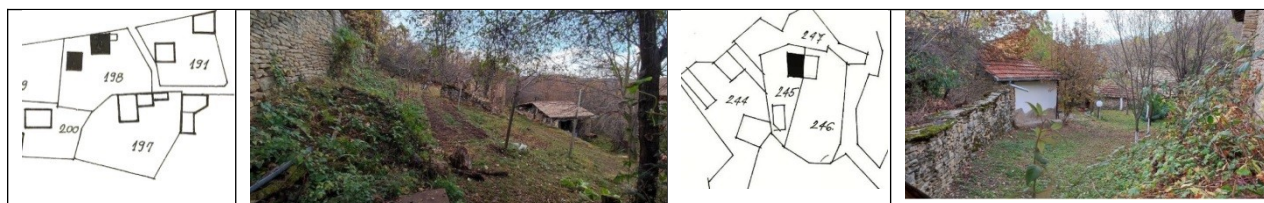

II тип – свързано застрояване на жилищни и стопански сгради/летни кухни в една, две, три групи, по периферията на имота, включително на уличната линия или в близост до нея; част от сградите участват активно в изграждането на уличния силует и пространство, заедно с масивните оградни зидове и дървени порти.

IV тип – Жилищни и/или стопански сгради, разположени във вътрешността на имота, без да имат активно участие в изграждане на уличния силует и пространство; в уличното пространство участват само оградните зидове и порти.

ТИПОЛОГИЯ НА СГРАДИТЕ

В отделните региони, както и в различните видове населени места се обособяват определени типове къщи както е и за село Скорците. Жилищните сгради от планинските области поради ограничения терен и разположението му са дву-триетажни и са в план дву, три и многоделни според материалните възможности на обитателите.

Основни пространства в композицията на планинското, двуделно и многоделно селско жилище и на голяма част от градските къщи през периода на Възраждането до първите десетилетия на XX в. са: стая с огнище, второ жилищно помещение, килер и покрито, но отворено към двора пространство пред къщата. Най-важно е помещението с огнището, наричано почти навсякъде по българските земи къща, къщи. В него се извършват най-много домакински функции с приготвяне на храна, хранене, спане. С развитието на плановата схема на жилището в него се включва второ помещение (соба, одая), което винаги има директна връзка със стаята с огнището. Постепенно собата става просторно и светло помещение, което се използва за спане (предимно на по-младите членове на семейството), за домакински дейности и за посрещане на гости. В къщите на по-заможните слоеве собата придобива и представителен характер и вътрешно-архитектурното ѝ оформление се превръща в израз на битова култура и материални възможности. В районите на Габровско, Сливенско, Лудогорие и др. за да се използва второто жилищно помещение целогодишно се изгражда зидана отоплителна печка – джамал. Третото жилищно помещение е килерът с функция за съхранение на хранителните запаси на домакинството. Достъпът до него е или от къщи или от собата. Многоделната планова структура на традиционното жилище се развива с изграждането на две или повече соби и на помещения с огнище. Важен елемент на селското жилище по отношение на функцията и във връзка с архитектурно-декоративното оформяне е отвореното към двора покрито пространство пред къщата (открит чардак, пруст, одър, сух двор), служещо за стопанска дейност.

Като тип, къщите на село Скорците са подобни на тревненските, двукатни, с чардак (закрит за повечето, пруст) и асиметрично разположените помещения къщи, соба и одая. Макар, че Старопланинската централна къща се определя като едноогнищна тук в къщите се срещат по две-три огнища и едно изнесено в пристройка за стопанска дейност.

Оформянето на фасадите на някои от по-богатите къщи е ставало с оцветяване в синьо, охра, бледо червено и с декоративни дъсчени профили и малки дървени еркери. За интериора на скорченската къща е характерна дървена украса по таваните, вратите и стенните долапи.

Жилищни и жилищно-търговски сгради

По време, функционална планова схема и архитектурни качества къщите на с. Скорците могат да се групират в следните типове:

I тип – около средата на XVIII в. – едноетажно двуделно жилище с подредени едно до друго помещения. Влизането е през чардак (сух двор) в „къщи” с баджата и водника и от него в собата с джамала – най-топлата стая за живеене. За съжаление къщата от този тип в ПИ 186 не е запазена.

II тип – края на XVIII в. и началото на XIX в. – двуетажно, триделно жилище, разположено на стръмен терен, с почти квадратна форма. Първият етаж е ограден от три страни с каменни стени, а от четвъртата е самият склон. Подовата конструкция се равни с горната теренна кота, от където се влиза на второто ниво. Вторият етаж също е каменен от трите страни, а четвъртата – към по-високата теренна кота, е от талпи или паянтови градеж. Вероятно строителството на тези къщи, които събират в един обем животните, сеновала и жилищните помещения за хората, е свързано с феодалните размирици, т. нар. „кърджалийско време“. В приземния етаж няма прозорци, има само една тясна врата на странична стена и бойници на стената, успоредна на хоризонталите, насочени така, че да защитават къщата от качващи се по склона нападатели.

В първите десетилетия на 19 в. българското население получава право да носи оръжие и да образува отряди за защита – нещо като местна полиция. Започва надграждане и преустройство на старите къщи.

Запазени са къщи, в чийто изцяло каменен приземен етаж се намират чардак (сух двор) с дам, сеновал и стълба за горния етаж и чардак, който в по-късно време е затворен като помещение. В други от плановите схеми влизането в горния етаж става от терена и затворения чардак (пруст), където се намира хамбара (голям сандък за жито). От него се влиза в „къщито” с баджата и водника, съответно в собата с джамала, и в тъмната одая за дрехи и храни. Вторият етаж е от паянтови градеж с дървена конструкция на стените и кирпич. Такива са например къщите в ПИ 183 и 184.

След Гюлханския хатишериф от 1839 г., прогласяващ равноправие в империята и особено след Хатихумаюна от 1856 г., даващ свобода на вероизповеданията, в средата на XIX в. започва изграждането на богати двуетажни къщи с по-развита планова схема, но запазвайки почти квадратната форма. Долният им етаж се състои от две основни части – стопанска от склад и понякога дюкян и жилищна от „къщи” с баджа, водник и соба с джамал. На долния етаж подовите са от патомата (глина), а стените с дъсчена обшивка „шиндли“. Стълбата за втория етаж е преградена с дъсчена преграда и качва в коридор, от който се влиза в „къщито” с баджата, имащо връзка със собата с джамала, и в одаята. Появява се и четвърта стая в етаж – още една соба с големи дървени долапи и таблени врати за гости. Всички тавани на помещенията са дървени тип „асма“ с фигурална украса, подовите са дюшеме и патомата в къщито и одаята. Стените са с гладка мазилка някъде декоративно оцветени.

Фасадите са с по две групи прозорци и единични, измазани с гладка варова мазилка, някои оцветени и обрамчени в ъглите с профилирани дъски.

III тип – средата и края на XIX в. – представляват развитие на три и четириделното жилище в многоделно и оформянето им като жилищно-търговски сгради на два или три

етажа с функции на обитаване, занаятчийство и търговия. В приземния каменен етаж се намират дюкян, с врата директно от улицата, витрина с кепенци към улицата и характерната двукрила врата за вкарване на каруца, склад, както и долното жилище с „къщито“, собата и стълбата за горния етаж. Вторият представителен етаж на къщата е многоделен, като от затворен чардак се влиза в „къщито“ с баджата и водника, в 2-3 соби и в одаята. Такива са къщите в ПИ 57, 58, 61 и др.

Стопански сгради

Стопанските постройки от плевници със сеновали и помещения за животни са втория характерен елемент в застрояването на селото. Някои от тях са самостоятелно декларирани за културни ценности. Плевниците (не всички) са запазени в автентичен вид и са на две нива. Разположени са в жилищния имот или са в отделни имоти – хармани, оградени с каменни дуvari. Градежът на стопанската сграда от три страни е каменен, от цепен местен пясъчник на калов (глинен) разтвор с множество тесни процепи – вероятно служели за вентилация, характерно за този тип сгради, но и носещи характеристиката на амбразури и вероятно датиращи от един съвсем ранен атап на изграждане. Покривът е дървен покрит с каменни плочи. Строителните материали са характерни за планинския район като камък, дърво, глина. Плановата схема на плевника е правоъгълна, еднопространствена между каменните стени. По дължина е изградена талпена дъбова преградна стена, пред която от запад се образува дълбок навес (сух двор). Преградната стена има два отвора с дървени врати за слама, сено. Западната фасада на навеса се оформя от голяма дъбова греда и колони с възглавници, характерни за населеното място.

Летни кухни

В дворната част са изградени заедно с къщата или по-късно едноетажни пристройки, състоящи се от „къщи“ с баджа и соба, по-скоро за стопанска дейност като изваряване на вошината и отделянето на чист восък, правенето на пистил и др., а някои са построени по-късно като лятна кухня и пещ. Много често тези летни кухни са изградени свързано със сградите на основното застрояване като са разполагани на по-високата теренна кота, така че са обвързани по-скоро с втория етаж на къщата.

Инженерни мрежи и съоръжения

Къщите в селото нямат изградено съвременно водоснабдяване и канализация. Електрическите инсталации и електрозахранването са осъвременени. Няма данни за изградени телекомуникационни мрежи и съоръжения.

Растителността в селищната територия е свързана със отглеждането на плодни дървета череши, ябълки, круши и черници. В селото има посадени и много орехи. В градините са отглеждани фасул, ръж, просо и леща, а на нивите пшеница, люцерна. Горите, които са притежавали скорчани са били букови, габърови, иглолистни. В пътеписът „Черешови води“ на Г. Божинов е описано, че на юг от с. Куманите, по път за Скорците има стари лозя, разположени по склона. Там имало също овощни градини с круши.

Важни маркери са основни сгради в селото като църквата, училището, но и чешмите, кладенците, воденицата, гробищата и др. Интересни са имената, свързани с оброци или свещени места – Зарога (място за даване на клетва, обещание), Варог, Кръста. Местностите са получили своите имена в зависимост от стопанската дейност, която се е извършвала, често от цялото село едновременно докато се прибере реколтата – Хармана, Орничето, Сенювото и др.

Мемориали

Мемориален знак има единствено в махала Кръстинеците, който е свързан с живота и родната къща на Белчо Белчев (1934-2008) - народен представител, министър на

финансите, почетен гражданин на Трявна. Във връзка с това е поставен паметник на улицата близо до къщата от бял камък и плочата с надпис, посветени на Белчо Белчев.

ЕДИНИЧНИ НЕДВИЖИМИ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ – ОЦЕНКА НА СЪСТОЯНИЕТО

Основните елементи, които формират обектите на недвижимото културно наследство в с. Скорците и м. Кръстинеците, са жилищните и стопанските постройки, оградите и портите, дворовете. Някои от НКЦ представляват комплекси от сгради, понякога сключено застроени – къщи, плевници, летни кухни (или сгради за стопанска дейност), жилищно-търговски сгради – с дюкяни или кръчми, както и единични обществени сгради – училище и църква.

За всички НКЦ беше направен опит да бъдат огледани и заснети. В повечето имоти достъпът не беше възможен поради липсата на обитатели. Беше изготвено писмено искане за достъп към собственици на НКЦ, за които беше подадена информация от Община Трявна. Нито един от собствениците не се отзова.

Повечето имоти бяха огледани и заснети външно откъм улиците и/или откъм съседните дворове. Само за малка част от обектите беше възможно извършване на вътрешен оглед, най-често фрагментарен – през прозорците и вратите или през дупките в стените и покривите им.

В някои имоти на НКЦ, въпреки липсата на ограждане или порутеното състояние на оградите, достъпът беше възпрепятстван от самонастанила се гъста растителност.

Не беше възможен вътрешен оглед и на сградите в руинно състояние, които са запълнени с отломки и завзети от самонастанила се растителност. Някои от сградите, които днес са в руинно състояние, са засегнати от регулационния план и някои дори са отчуждени според разписния лист към плана.

На място бяха открити трима собственици на НКЦ, които се съгласиха да допуснат проучвателите за вътрешен оглед, но само в отделни сгради (предимно стопански) или дори само в отделни помещения.

Беше извършен вътрешен оглед на НКЦ жилищно-търговски сгради в имоти с пл. №№ 185 и 248, както и на жилищна сграда в имот с пл. № 222.

Поради изброените по-горе причини беше извършен само частичен вътрешен оглед на НКЦ в имоти с пл. №№ 232 и 246.

Поради изброените по-горе причини не беше извършен вътрешен оглед на НКЦ в имоти с пл. №№ 57, 61, 62, 81, 168, 178, 180, 199, 200, 201, 204, 208, 230, 244, 245, 278, 280 и 281.

ФИЗИЧЕСКО СЪСТОЯНИЕ НА НКЦ

В с. Скорците и м. Кръстинеците са декларирани 56 единични НКЦ. При огледите се констатира силно увреждане на много голяма част от обектите. 20 НКЦ не съществуват. Само 11 НКЦ са в добро състояние.

Голям брой дворове са в незадоволително състояние – има разрушения по сгради и оградни зидове, порти, гъста саморасла растителност, замърсяване със строителни и битови отпадъци. От сградите, които съставляват дворишните комплекси на НКЦ, не съществуват 31 бр. Въпреки, че те не са били с индивидуален статут на НКЦ, тяхната роля за съхраняване на непосредствената устройствена среда на обектите е била съществена. При декларирането на НКЦ не са изследвани целите дворишни комплекси, заедно с допълващото застрояване, оградите и портите, вертикалната планировка на дворовете, насажденията и пр., поради което не може със сигурност да се каже кои имоти са били с висока степен на съхраненост към годината на деклариране. Пропусната е възможността да се защитят целите комплекси, което би допринесло във висока степен за съхраняване на цялостен облик на селището.

Освен сградите, съществена роля в градоустройствено отношение играят старите каменни огради на отделните имоти. Те участват активно при оформянето на силуетите на улиците и заедно със сградите, изградени на уличната линия или в близост с нея, формират облика на уличното обществено пространство. Затова при огледите на НКЦ беше обърнато специално внимание на техните огради и порти. Беше установено, че има много занемарени огради, липсващи елементи като порти или части от ограждащите зидове, както и липсващи сгради изградени по уличната регулационна линия. Дори някои сгради в сравнително добро състояние имат разрушени или увредени огради.

Църква „Св. Димитър“ – в лошо състояние

Църквата „Св. Димитър“ е построена на заравнено място в южния край на с. Скорците. В двора е имало и друга сграда (църковна или училище), структури от която не бяха открити при извършения оглед. Западно и източно от църквата има запазени надгробия.

В план църквата е еднокорабна, триконхална, засводена, с открит притвор и покъсно изградена над него камбанария. Размерите ѝ са 12,00 м на 19,94 м, с височина на билото 8,05 м. Покривното покритие е с тикли. Градежът е от обработени редуващи се светли и тъмни каменни блокове на хоросанов разтвор. Зидовете са с дебелина около 1 м и лягат върху каменни основи. Камбанарията е с квадратна основа, върху която стъпва осемстенен барабан с осем арковидни отвори в звънарната. Градежът ѝ е от тухла и бетон, с дървена куполна конструкция с покритие от ламарина.

Изграждането на църквата е започнато на 30.03.1875 г. от уста Генчо Кънев от гр. Трявна и Кольо Цанов от с. Околиите. Осветена е на 30.11.1876 г. През 1884 г. църквата е изписана, най-вероятно от Митю Цонев от Витановския род, а притворът е изписан 1916 г. от неизвестен художник. През 1936 г. Ангел Денев от Куманите започва изграждането на църковната камбанария.

Църквата е в много лошо към аварийно състояние. По фасадите се забелязват пукнатини, а по северната фасада има прорасла растителност. Тухленото тяло на камбанарията е в лошо състояние. В интериора има много щети, причинени основно от наличието на влага, като най-сериозни са над нивото на емпорията и камбанарията. В северната конха пълна загуба на живописен слой и мазилка, на места до зид. Дюшеметата и дървените елементи са изгнили, а северната част на парапета на емпорията липсва.

Напълно е заличена църковната сграда, която е била разположена в западния край на църковния двор.

Имотът на храма е занемарен, обрасъл с растителност, пътеките са деформирани. Оградата е порутена, а части от нея липсват. Надгробните паметници в двора са в сравнително добро състояние.

Новото училище – в лошо състояние

Новото основно училище „Георги Тотев” В с. Скорците е построено по време на войните и съществува активно през периода 19.10.1934 г. до 11.11.1958 г. То е било посещавано от всички деца от скорчанската община и в него се е учило до четвърто отделение.

Училището е построено след Първата световна война /1914-1918 г./, след като старото училище и читалище едновременно е станало неудобно за използване. Сградата е двуетажна, изидана изцяло от камък. Тя е втората след църквата внушителна обществена постройка в селото. Етажите са високи, издължена форма имат и двукрилите прозорците, завършващи с лека дъга и подпрозоречен корниз. Стените завършват с триделен каменен корниз. Покривът е дървен с покритие от каменни плочи. В момента е изоставено след започнат ремонт с цел укрепване и адаптация за нова функция, като са запазени в оригинал само фасадите, отворите и покритието от каменни плочи. Дограмата и междуетажните конструкции са разрушени. Имотът е занемарен и обрасъл със саморасли дървета; замърсено е.

Жилищни и стопански сгради

ЕНКЦ в добро състояние – имоти с пл. №№ 57, 61, 82, 168, 178, 180, 200, 201, 222, 230, 232, 244, 245, 246, 274, 278, 280, 174, 182, 183, 190, 191, 192, 197;

ЕНКЦ в лошо състояние – имоти с пл. №№ 62, 77, 81, 248, 185, 193;

ЕНКЦ в аварийно състояние – имоти с пл. №№ 54, 56, 81, 198, 204, 203 (202), 249, 280, 281, 282, 283, 194;

ЕНКЦ, които не съществуват – имоти с пл. №№ 26, 58, 79, 148, 149, 180, 199, 208, 247, 284, 88 (80), 181, 184, 188, 189, 195

АВТЕНТИЧНОСТ НА НКЦ

Автентичността на НКЦ като цяло е висока, но това е за сметка на състоянието на обектите. Налични са единични добре поддържани НКЦ с различна степен на загуба на автентичност. Голяма част от НКЦ, които са в лошо или аварийно състояние са с висока степен на автентичност по отношение на съхранените си части.

Сравнително малко са имотите с частично или напълно нарушена автентичност. Това не се дължи толкова на регулационни промени, колкото на безстопанственост. Имотите са изоставени за много дълъг период от време, сградите и оградите в тях са изчезнали или са в руини, заличена е организацията и оформянето на дворното пространство, завзети са от самонастанила се растителност. Очертанията и структурата на някои имоти са напълно неразличими на терен.

ЕНКЦ с висока степен на автентичност – имоти с пл. №№ 57, 62, 178, 200, 201, 222, 230, 232, 244, 245, 246, 198, 204, 248, 274, 278, 280, 281, 77, 174, 82, 182, 183, 185, 190, 191, 192, 193, 197;

ЕНКЦ със средна степен на автентичност – имоти с пл. №№ 56, 61, 81, 168, 194;

ЕНКЦ с ниска степен на автентичност – имоти с пл. №№ 26, 54, 58, 199, 203 (202), 208, 247, 249, 280, 282, 283, 284, 88 (80), 181, 184, 188, 189, 195

ЕНКЦ в добро състояние и висока степен на автентичност

ЕНКЦ в добро състояние и висока степен на автентичност

ЕНКЦ в лошо състояние и висока степен на автентичност

ЕНКЦ в добро състояние и нарушена автентичност

ЕНКЦ в добро състояние и нарушена автентичност

ЕНКЦ в аварийно състояние или напълно заличени на терен

ЕНКЦ в добро състояние и загубена автентичност

ОБЕКТИ И ТЕРИТОРИИ БЕЗ СТАТУТ НА НКЦ – ОЦЕНКА НА СЪСТОЯНИЕТО

Физическо състояние и автентичност на обекти и територии без статут на НКЦ – висока автентичност за сметка на състоянието.

Съществуват сгради с признаци на НКЦ или със значение за съхраняване на устройствените, композиционни и архитектурни характеристики на селището. Съхранени са голям брой плевни, които макар и в лошо състояние носят част от духа на мястото и са материално свидетелство за най-ранния период на изграждане. Съхранени са дворове с подпорни и оградни зидове, порти, улици с калдъръм и горски пътеки, каменни чешми и кладенец, гробищни паркове и каменни надгробни паметници.

Елементи, които имат значение за съхраняване на автентични характеристики на селището

- основни композиционни оси на селището;
- улична структура и обвързани с нея пътища и пътеки към съседни обекти и селища;
- площад (харман);
- имотно-квартална структура;
- уличните настилки – калдъръми;
- обществени сгради;
- стопански постройки – плевници в дворовете;
- организация и оформяне на дворовете;
- оградни зидове и порти;
- паметни знаци, посветени на исторически български личности;
- гробища;
- чешми и кладенци;
- естествената природна среда – скални откоси, дерета, гори, ливади;
- традиционни обработваеми земи – ниви, овощни градини;
- краварник.

Идентифицирани обекти с признаци на НКЦ

В процеса на проучване бяха идентифицирани обекти, които притежават признаци на НКЦ, но към момента не са декларирани. Това са жилищни, стопански сгради, огради, чешми. Те са с различна степен на съхраненост и автентичност, поради което беше направен подбор на обектите, които да бъдат предложени за ново деклариране. Бяха приложени различни критерии. Някои от тези обекти са разположени в близост с други НКЦ, образуват групи с тях. Съхраняването им би подкрепило изявата на останалите НКЦ, би допринесло за съхраняването на архитектурния ансамбъл на селището като цяло, би повишило неговата ценност. Такива са жилищни сгради и чешмата, разположена на главния път, непосредствено преди влизането в махала Кръстинеците.

Две от трите чешми, които до момента нямат статут на НКЦ, но са градени вероятно през XVIII или XIX в., са разположени в сравнителна отдалеченост, изолирано. Те, обаче, са разположени на важни пътни връзки – едната е в покрайнините на селото от юг, на пътя към пасищата и краварника, както и път към с. Боженци и други околни села. а другата – на обиколна пътека, водеща към центъра на селото с разклонение към съседни села. Чешмите имат важна роля за селото, което страда от променливо наличие на вода, но и са свързани с местните празници и традиции. Предоставянето на статут на тези обекти и съхраняването им в автентичен вид ще съществено значение за опазването на селището.

Цялостната селищна територия се възприема лесно като ансамблова структура и притежава белези на групова недвижима културна ценност.

Към момента са са изготвени предложения за декариране за 6 ново идентифицирани обекта:

- три сгради – една жилищна и два плевника;
- три чешми – в началото на м. Кръстинеците, в дерето на СЗ от селото и на ЮЗ от селото по пътя за краварника.

Новото строителство е в добро състояние и съхранява мащаба на селището, частично съхранява и традиционните архитектурни и обемно-пространствени характеристики и материали.

ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ НА СЪСТОЯНИЕТО

1. Природни фактори:

- атмосферни влияния: дъжд, сняг, вятър, слънце, повърхностни води;
- подпочвени води;
- самонастаняване на растителност;
- въздействия от животни.

2. Антропогенни фактори – действия или бездействия:

- не се изпълняват задълженията по чл. 71, ал. 1 от ЗКН – липсва текущ и основен ремонт, мерки за защита от атмосферни влияния, от навлизане на животни във вътрешността на сградите, от вандализъм;
- не се изпълняват задълженията по чл. 71, ал. 2 и ал. 3 от ЗКН – при настъпили увреждания по НКЦ или действия спрямо тях в нарушение на закона не се извършва необходимото уведомяване на НИНКН, регионалните инспекторати по опазване на културното наследство и общинските органи;
- не се контролира изпълнението на задълженията на собствениците, концесионери и ползвателите;
- не се провежда превантивна дейност;
- преднамерено се разрушават НКЦ или части от тях;
- извършват се строителни и други намеси по НКЦ без съгласувана и одобрена проектна документация и без издадено разрешение за строеж;
- извършват се строителни и други намеси по НКЦ без спазване на съгласуваната и одобрена проектна документация;
- некомпетентно и некачествено се изпълняват строителните и други дейности;
- липсва инвестиционна инициатива.
- не се извършват своевременно текущи и основни ремонти;
- не се предприемат превантивни мерки за предпазване от въздействието на природните фактори.

3. Комбинация от фактори:

Поради бездействие или преднамерено се създават добри условия за по-силното въздействие на природните фактори.

ПРОБЛЕМИ

1. Обезлюдяването, което започва още след 1944 г. и силно прогресира в продължение на следващите 50 години, за да достигне през 2011 г. до пълно обезлюдяване. Това е довело до неподдържане и деградация на голяма част от сградния фонд, както и на цялостната територия на селището - имоти, улици, обработваеми земи.

2. Липса на достатъчно подробна архивна документация, въз основа на която сградите и тяхната среда да бъдат реставрирани.

3. За паметниците на културата не са определени категории и режими за опазване.

4. След декларирането през 1976 г. не са предприети никакви действия за приключване на процедурите.

5. Липсва устройствено планиране. Действащият кадастрален и регулационен план е от 1932 г. Застроителният план, изработен през 1986 г., е само в предварителна фаза и не е довършен.

6. Не е провеждан мониторинг и не е упражняван контрол върху територията.

7. Не са извършвани превантивни дейности.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НАМЕСА

Необходимо е да бъдат приключени процедурите по предоставяне на статут на единичните НКЦ, както и да бъде предоставен статут на групова НКЦ.

Някои сгради са напълно заличени и поради липсата на архивна документация не могат да бъдат възстановени. Такива НКЦ ще загубят своя статут.

Редица сгради са в аварийно състояние като са съхранени малки части от тях – предимно каменните зидове, отчасти паянтови стени и дървени гредореди, много рядко части от покривните конструкции. Съхранените части на такива сгради, макар и с висока степен на автентичност, не могат да бъдат съхранени физически, което означава загуба на материална автентичност. Подходът при такива НКЦ може да бъде в две посоки:

- Запазване на статута и преизграждане. В този случай образната автентичност ще бъде загубена във висока степен, тъй като преизграждането на части от сградите ще бъде по аналогия (липса на подробна архивна документация);

- Прекратяване на временните режими за опазване. В този случай следва да се прецени необходимостта от определяне на ограничители за бъдещата намеса в такива имоти, а от тук и необходимостта от определяне на групова НКЦ.

- Груповата НКЦ следва да включва цялостната селищна структура на с. Скорците с махала Кръстинеците, като се прецени възможността териториалният обхват да включва и територии на земеделски земи и пасища, части от мрежата от калдъръмени пътища и горски пътеки, зоните на чешмите и други елементи от традиционната структура на възрожденското селище.